

KULTÚRA SLOVA

Časopis
pre jazykovú
kultúru
a terminológiu

Orgán
Jazykovedného ústavu
Eudovíta Štúra
SAV

HLAVNÝ REDAKTOR

Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

REDAKČNÁ RADA

Eugénia Bajzíkova, Valéria Be-
táková, Gejza Horák, Ján Ho-
recký, Ján Kačala, Ivan Masár,
Ján Matejčík, Ján Oravec, Kon-
štantín Palkovič, Matej Pova-
žaj, Jozef Ružička, Ján Sabol,
Elena Smiešková, Milan Urban-
čok

REDAKCIA

884 16 Bratislava, NálepkoVA 26

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 12 — ČÍSLO 5

OBSAH

MLACEK, J.: O frazeológii v niektorých Kukučínových dielach	129
DVONČ, L.: Osobitné tvary podstatných mien vo frazeo- logických jednotkách . . .	135
FINDRA, J.: Dialektizmy ako štylistické prostriedky . . .	139
ORAVEC, J.: Priamy predmet v inštrumentáli	145
PALKOVIČ, K.: Písanie slova <i>habán</i> a iných názvov osôb	149
MASÁR, I.: Niektoré problémy pri prevzatých termínoch .	153
OKÁL, A.: Niekoľko hydínár- skych chovateľských názvov Slovenské mená zoológického systému	158 166

Rozličnosti

Párnik — párnica. G. Horák	175
Proband a proband. I. Masár	177
Kraj — župa — stolica. V. Uh- lár	179

Správy a posudky

Prehľad o terminologickej čin- nosti vo svete. J. Horecký	181
Banické názvoslovie. V. Mi- kula	182
Pripomienky k návrhu ON 44 0001 E. Rísová	183
Knižka o slovenskej frazeoló- gii. E. Smiešková	185

Spytovali ste sa

Poproduktívny a postproduk- tívny. J. Kačala	187
Ťažiteľ. M. Považaj	188
Kranka. M. Urbančok	189
Generálkovať. E. Rísová	189
Aquaplaning, či akvaplening? M. Považaj	190

O frazeológii v niektorých Kukučínových dielach

JOZEF MLACEK

Pri jazykovednom i literárnom výskume Kukučínovho diela sa takmer vždy upozorňuje ako na jeden zo špecifických prostriedkov na jeho frazeológiu. Preto neprekvapuje, že už existujú jednak osobitné štúdié, v ktorých sa skúmali isté okruhy frazeologizmov v Kukučínovom diele (E. Smiešková rozoberala jeho ustálené prirovnania — Smiešková, 1960; J. Mihál zasa významovo i štylisticky analyzoval viaceré špecifické ustálené spojenia — Mihál, 1960), jednak početnejšie štúdié, ktoré sa dotýkali Kukučínovej frazeológie popri iných javoch (také sú napr. viaceré štúdié z Jazykovedných štúdií 5). Chýba tu však komplexnejší pohľad na celú Kukučínovu frazeológiu.

Ani tento náš príspevok si nekladie za cieľ úplný rozbor Kukučínovej frazeológie. Chceme však v ňom sledovať isté všeobecnejšie znaky tohto jazykového prostriedku a jeho fungovanie v Kukučínových prozaických prácach. Aby sa zreteľne ukázali všeobecnejšie i špecifickejšie vlastnosti Kukučínovej frazeológie, čerpali sme materiál na tento výskum z tematicky rozdielných častí Kukučínovej tvorby. Z poviedok o živote dedinského ľudu sme zvolili *Rysavú jalovicu* a *Neprebudeného* (príklady z nich budeme označovať indexom D), ďalší tematický okruh zastupujú poviedky *Zápisky zo smutného domu* a *Zo študentských časov* (príklady z nich označíme indexom Š), tretí okruh zastupuje román *Mať volá* (príklady označíme indexom MV). Predpokladáme, že aj pri takomto zúžení sa zreteľne ukážu isté znaky Kukučínovej frazeológie, ktorá sa nielen v škole, ale aj mimo nej často predstavovala ako vzor dobrej slovenskej frazeológie.

Na začiatku tohto rozboru sa treba pristaviť pri celkom elementár-

nej otázke, totiž pri výbere frazeológie v Kukučínových prózach. Je to potrebné najmä preto, lebo aj v Kukučínovom diele, ktorého jazyk sa často pokladal priamo za symbol ľudovosti v jazyku, nachádzame pôvodom i štylisticky dosť rozmanitú frazeológiu. Popri naozaj najbežnejšej, ľudovej frazeológii nachádzame tu frazeológiu knižnú, ďalej českú, latinskú a srbochorvátsku.

Ľudová frazeológia má v rozoberanom Kukučínovom diele dominantné postavenie. Prejavuje sa to tak, že v dedinských poviedkach predstavuje práve ľudová frazeológia takmer všetko frazeologické výrazivo autora (výnimkou sú tu iba zriedkavé biblizmy) a v ostatných dielach takisto tvorí podstatnú časť všetkej použitej frazeológie. Práve pri nej nachodíme aj najviac pozoruhodných formálnych pohybov, variantných aj aktualizujúcich, a tak jej budeme osobitne venovať pozornosť v ďalšom výklade.

Už od prác zo študentského života, najmä však od prác z prostredia autorových pražských štúdií preniká do jeho jazyka aj knižná frazeológia. Napríklad: *Na tvári mŕtvej devy sídli nekonečný, svätý mier i tutlaný žiaľ.* — „*Jaká jsou kamna?*“ *preskočil som hned k čiernej próze života.* — *Ale sŏm predsa čo-to zvedel z ich zákulisového života.* — *Pán Winter spravil bankrot.* — *Chce mať v dome scénu? Nie scény ja nejdem robiť.* — ... *že sa celý národ zhromaždil okolo gelety Dušanovej a robil krátky proces s bryndzou a chlebom.* — *Krem toho ani ŏsvedčeným literátom už nekvitli ruže.* (všetko Š) — ... *povedzme zdar a úspech na celej čiare.* — *Brodíš sa po iných nivách a tiež nie vari podaromnici.* — *Má sa kde schádzať, ako náhodou hovoríme, smotánka našej spoločnosti.* (všetko MV)

Ako ukazujú uvedené príklady, ide v tejto skupine zväčša o spojenia s nižším stupňom frazeologizovanosti, teda o spojenia, v ktorých sa zreteľne odráža sféra ich prvotného, nefrazeologického uplatnenia, napr. reč literárnych kruhov, reč divadelná a pod.

Špecifickým prostredím lekárskej fakulty bol podmienený aj výskyt latinských ustálených zvrátov. Ide jednak o všeobecne známe latinské výrazy, jednak o „študentské“ latinské ustálené zvraty. Napr.: *Item Kráľovské Vinohrady boli ešte vtedy „in statu nascendi“.* — *Nachodil sa práve „in stadio rigorosorum“ ...* — *Treba zas vyznať i to, že nás často na večeru pojali sebou druhí z národa, sami, sponte sua ...* — *Celý „národ“ sedí za stolom, in corpore, všetko druhovia veselí, úprimní, v sviatočnej nálade.* (všetko Š)

Latinské ustálené výrazy sú aj v týchto Kukučínových prácach celkom zriedkavé. Autor akoby sa obával uvádzať ich do diel určených predovšetkým širšej slovenskej verejnosti. Autorovu opatrnosť napokon prezrádzajú aj uvedené spôsoby uplatnenia týchto zvrátov. Kukučín ich nejako vysvetľuje domácim ekvivalentom alebo opisom

v širšom kontexte, prípadne aspoň na ne osobitne upozorňuje tým, že ich vyznačí graficky (úvodzovkami).

V poviedkach z pražského prostredia nachádzame české ustálené zvraty. Aj pri nich Kukučín postupuje podobne, ako sme uviedli pri predchádzajúcej skupine. Treba ešte dodať, že takmer všetky české zvraty sa vyskytujú v priamej reči. Napr.: *Potom i preto, že bolo mnoho drobných detí, ktoré prichádzali jedno po druhom, ako sa vyjadrila pani Sommrová „tak říkajíc podávali si kliku“*. — „*Na mne s takovejma věcima nepřijdou. Mně se nezdá rajn kór nic.*“ — „*Musíte se samy ohlížet! Samo vám to nepadne shůry!*“ (všetko Š)

Náš výber diel na rozbor nám — azda s čiastočnou výnimkou románu *Mať volá* — nedovoľoval zistiť srbochorvátsku frazeológiu. Ak sme ju predsa v predchádzajúcom výpočte osobitne spomenuli, opierali sme sa o toto konštatovanie O. Čepana o prvých poviedkach M. Kukučina, ktoré vznikli po odchode do Dalmácie: „*Frazeológiu a názvy predmetov v prvých poviedkach uvádza v oboch jazykoch, po slovensky a po srbochorvátsky.*“ (Čepan, 1972, s. 88) V citáte sa však nielen konštatuje výskyt srbochorvátskej frazeológie u Kukučina, ale sa špecifikuje aj najbežnejší spôsob jej uplatnenia. Pri porovnaní s predchádzajúcimi skupinami prípadov (latinská a česká frazeológia) tu vidieť zreteľnú korešpondenciu, relatívne jednotný spôsob uplatňovania cudzej frazeológie v slovenskom texte.

Pravda, v neskoršom Kukučínovom diele — pri autorovom dlhodobom kontakte so srbochorváčtinou — treba predpokladať výraznejšie prenikanie srbochorvátskej frazeológie do jeho jazyka. Takúto tendenciu naznačujú aj niektoré prípady z románu *Mať volá*. Ak tu napr. nachádzame výraz *nosiť vodu do mora*, nie je to iba výsledok formálnej kontaminácie synonymných jednotiek *liať vodu do mora* a *nosiť drevo do hory*, ale aj prejav osvojenia si frazeológie s inými konotáciami, ako má slovenská ľudová frazeológia. Potvrdzujú to aj tieto ďalšie príklady z toho istého diela: *nerozkladať plachty na každý vietor* (korešponduje s našim bežným *obracať sa kam vietor, tam plášť*); *Človek bez groša — čln bez kormidla* a pod.

Tento stručný prehľad používania knižnej a inojazyčnej frazeológie v Kukučínovom diele ukazuje niekoľko vecí. Predovšetkým to, že tieto vrstvy frazeológie sú na rozdiel od domácej (najmä ľudovej) frazeológie slabšie zastúpené. Ďalej sa ukazuje, že výskyt jednotlivých skupín frazeologizmov sa tu vždy viaže na istú tematickú oblasť Kukučínovho diela. Napokon sa naznačilo i to, že táto frazeológia sa v diele uplatňuje len elementárnymi spôsobmi (najmä citovaním), čo vyznieva v širokom kontexte Kukučínovho jazykového novátorstva („*Jazyková zložka je hneď od začiatku bázou jeho reformátorských úsilí.*“ — Čepan, 1972, s. 25) ako netypický prípad.

Jadrom frazeologického výraziva v celom Kukučínovom diele teda ostáva domáca frazeológia. Nielen najväčším výskytom, ale aj osobitnými typmi uplatnenia dáva pečať jazyku celého Kukučínovho diela. V nasledujúcej časti chceme upozorniť na niektoré špecifickejšie skupiny frazeologizmov. Nejde nám pritom o vyzdvihnutie nejakých okrajových jednotlivostí, skôr o zachytenie istých všeobecnejších tendencií, ktoré sú dokladom vývinu slovenskej frazeológie a zároveň príspevkom k pochopeniu samej frazeologizácie niektorých ustálených zvrátov.

Najvýraznejším prejavom jazykového vývinu sú vo frazeológii varianty ustálených zvrátov. V Kukučínovom diele nachodíme pozoruhodné varianty frazeologizmov, pričom ide najčastejšie o lexikálne varianty, zriedkavejšie o syntaktické a komplexné varianty.

Lexikálne obmieňanie frazeologizmu máva u Kukučina viacej rozličných podôb. V prvom rade (a najčastejšie) ide o varianty, v ktorých sa na mieste jedného z komponentov vyskytuje iné slovo, ktoré sa v dnešnej slovenčine v danom ustálenom zvrate nepoužíva. Medzi pozoruhodnejšie prípady tohto typu patria tieto jednotky: *čakať ako na klincoch* (D — dnes sú bežnejšie takéto podoby tohto ustáleného prirôvnania: *ako na ihlách, na trni, na [žeravom] uhli* — takto sa uvádzajú aj v Malom frazeologickom slovníku E. Smieškovej), *mať nasolený jazyk* (D — bežnejšie sú podoby *mať ostrý, štiplavý, jedovatý, pichľavý jazyk*), *na staré dni* (D — ako jednotka s nižšou mierou frazeologizácie je tento výraz známy aj dnes, bežnejšia je však podoba *na staré kolená* s vyššou mierou frazeologizácie), *rozum mu za sáru padol* (D — zriedkavejšia jednotka s významom „ohlúpol“; bežnejšia aj u starších autorov bola jednotka *srdce mu padlo za sáru* s významom „naľakal sa, bojí sa“), *I v pekle býva raz do roka svadba* (D — bežnejšie je tu na mieste slova *svadba slovo hody*), *mlátiť Čákyho slamu* (Š — bežnejšie *mlátiť prázdnu slamu*).

Osobitnú podskupinu lexikálnych variantov so zámenou jedného slova tvoria také frazeologizmy, v ktorých je lexikálna zmena výrazom autorovho subjektívneho pretvárania, prípadne výsledkom pôsobenia príbuzných inojazyčných frazeologizmov. Hranica s predchádzajúcimi prípadmi je celkom jemná, ale niekde je už rozdiel celkom zreteľný. Ide o takéto spojenia, ktoré sme našli len v 2. a 3. skupine skúmaných prác: *sme na iné kopyto* (MV — zmena atribútu utvára vlastne antonymný zvrät k jednotke *byť na jednu kopyto*; zmena môže byť prejavom vtedajšej nižšej frazeologizovanosti tejto jednotky, ale ešte skôr prejavom autorovho individuálneho zásahu do ustálenej podoby aj ustáleného významu), *odrať z ostatnej kože, odrieť do siedmej kože* (MV — bežnejšie *odrať z poslednej kože, do deviatej kože*), *od svitu do noci* (Š — zníženie expresívnosti typicky ľudového výrazu

od svitu do mrku), držať niečo rukami a zubami (MV — výrazný zá-
sah do petrifikovanej jednotky držať niečo, držať sa niečoho zubami-
nechtami; môže ísť o individuálne skríženie jednotiek zubami-nechta-
mi a držať niečo pevne v rukách, vo svojich rukách), urobiť vola z ko-
mára (MV — okrem zmeny slovosledu výrazný lexikálny posun proti
ustáleným podobám urobiť, spraviť z komára somára, slona; je to teda
komplexný posun, ktorý nastal azda aj pod vplyvom inej frazeoló-
gie).

Druhým prípadom lexikálnej variantnosti sú spojenia, v ktorých je
proti dnešnej ustálenej podobe nejaké slovo navyše alebo naopak, ne-
jaká zložka chýba. Ide o takéto prípady: očervenel ako pivónia na
Turíce (D), Hrable hrabú k sebe (MV — vypustenie slova každé prí-
náša predpoklady na významový posun, no autor používa jednotku
v nezmenenej platnosti.)

Pri posledných prípadoch sa lexikálna zmena spája so syntactic-
kou. Niekedy aj tento posun býva odrazom vonkajších, inojazyčných
vplyvov, resp. i výrazom nižšej frazeologizovanosti danej jednotky.
Napr.: klin klinom (MV — proti ustálenému klin sa klinom vybíja;
táto podoba sa dá vysvetliť jednak ako aktualizujúca elipsa, jednak
ako výsledok vplyvu príbuzného srbochorvátskeho výrazu, ktorý má
tiež podobu bez slovesa), medzi štyrmi, i šiestimi očima (D — číslov-
ka navyše svedčí o nižšej frazeologizovanosti danej jednotky), z jed-
ného brda sme, boli sme z jedného brda; z ktorého je brda (všetko
MV — zjednodušenie frazeologizmu, pri ktorom sa stavia na dvoch,
resp. na jednom slove ustáleného zvratu sú na jednom brde tkaní).

Variantnosť frazeologizmov sa niekedy oprávnene pokladá za jeden
z prameňov novej frazeológie (Mokijenko, 1972). O uvedených Kuku-
čínových zmenách však možno konštatovať, že takmer nikde podstat-
ne nemenia charakter danej jednotky a len v zriedkavých prípadoch
boli východiskom pre vznik iných jednotiek (srdce mu padlo za sáru
— rozum mu padol za sáru). Častejšie sú jeho varianty odrazom
vtedajšieho nižšieho stupňa ustálenosti a frazeologizovanosti istých
zvratov. Okrem toho treba poznamenať, že práve lexikálna variantnosť
— hraničiaca niekedy s lexikálnou parafrázou — je najtypickejším
prípacom uplatnenia variantov frazeologizmu v Kukučínovom diele.

Iba celkom zriedkavé sú prípady, keď Kukučín robí celkovú pre-
stavbu ustáleného zvratu a mení ho na aktualizovaný výraz. Napr.:
Čaká pečené holuby (MV), Priatelia buďme, vačky nech sa hryzú (MV
— aktualizácia s významom takmer protirečiacim ustálenému význa-
mu), ... som ta nevidel preložiť krížom slamy... (MV — modálna
zmena), Veru nepoznať na ňom, žeby ho boli mastili všetkými masti-
mi (MV — zmenený význam a proti dnešnej petrifikovanej podobe
všetkými masťami mazaný aj značne uvoľnená formálna stránka.

Ako pozoruhodné jednotlivosti, ktoré môžu slúžiť ako dôkaz vývinového bohatstva slovenskej frazeológie a môžu sa niekedy uplatniť popri iných, preferovanejších jednotkách, chceme aspoň zaznamenať tieto zvraty: *kopýtkom si vyhodit* (D — starší morfológický variant jednotky *vyhodit si z kopýtka*), *ten s rožkami* (D), *utrieť niekomu hubu* (D — vedľa dnešnej jednotky *vytrieť niekomu kocúra*), *mať pre dačo hladkú hlavu* (D — *mať ľahkú hlavu, nerobiť si z niečoho ťažkú hlavu*).

Pokiaľ ide o osobitné spôsoby uplatnenia frazeológie v rozoberaných Kukučínových dielach, treba zaznamenať aspoň tieto dva:

1. hromadenie dvoch alebo viacerých synonymných frazeologizmov v tom istom mikrotexte: *Predmetom jej ostrého jazyka býva Ondráš. Čo sa mu naduplikuje — a to všetko darmo, ani čo by hrach na stenu sypal. On nezohne šije svojej pred ňou, jeho netečnosti nedotkne sa ani pekné, ani špatné slovo — nič. Iný na jej mieste bol by prestal perly do blata hádzať a vodu do koša liať... No márna práca mechúr do vody tisnúť a ešte márnejšia Ondráša chcieť preinačiť.* (D)

Príbuzným javom je uplatnenie frazeologizmu a jeho slovného ekvivalentu vedľa seba: *pôjdeme voľne, z nohy na nohu...* (D)

2. frazeologický obraz — špecifické tematické rozvitie jedného alebo viacerých frazeologizmov pri výstavbe nejakého motívu: *Ó, vy neviete, aký má dlhý jazyk! — I moja má dlhočizný, ani deň na Jána. Mohli by ste sa s ním tri razy opásať. — Ale mojej je i podrezaný. — No a mojej naoštréný. Viem, že si ho brúsi od rána.* (D) Príznačné je tu to, že aj pri aktualizujúcich zásahoch do formálnej výstavby autor vlastne stále uplatňuje základný frazeologický význam spojenia, že tu niet toho napätia medzi vlastným frazeologickým a doslovným významom daného zvratu. Tým sa Kukučínov frazeologický obraz odlišuje od uplatňovania tejto figúry u iných, najmä novších autorov.

Martina Kukučina charakterizovala naša literárna veďa ako novátora a zároveň tradicionalistu. Náš výskum jedného z jeho typických výrazových prostriedkov — živých aj po polstoročí, ktoré práve uplývajú od autorovej smrti —, totiž výskum jeho frazeológie potvrdzuje tiež takúto polarizáciu. V jeho diele totiž nachádzame domácu i cudziu, ľudovú i knižnú, petrifikovanú i výrazne aktualizovanú frazeológiu. Keď naša štylistika pridáva k uvedenému výroku literárnej vedy svoje konštatovanie o Kukučínovi ako spolutvorcovi hovorového štýlu spisovnej slovenčiny (Miko, 1976), ráta sa tu aj s tými frazeologickými prostriedkami, ktoré sa v našom rozbere ukázali ako charakteristické znaky Kukučínovej reči.

Filozofická fakulta UK
Gondova 2, Bratislava

LITERATÚRA

- ČEPAN, O.: Kukučínove epické istoty. Bratislava, Tatran 1972. 271 s.
- MIHÁL, J.: Z Kukučínovho slovníka. Slovenská reč, 25, 1960, s. 89—104, 137—156.
- MIKO, F.: Štýlové konfrontácie. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1976. 350 s. [Ide o konštatovanie z kapitoly Dramatická hovorovosť a jej štylistické zdroje u J. G. Tajovského, s. 124—146, najmä s. 136.]
- MOKIJENKO, V. M.: Variantnist jak odne z džerel utvoreňa frazeologiz-miv. Movoznavstvo, 6, 1972, č. 5, s. 39—50.
- SMIEŠKOVÁ, E.: Prirovernia v Kukučínových poviedkach. Jazykovedné štú-die. 5. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1960, s. 51—67.

Osobitné tvary podstatných mien vo frazeologických jednotkách

LADISLAV DVONČ

1.1. V súčasnej slovenskej jazykovede sa mimoriadna pozornosť ve-nuje štúdiu frazeológie z najrozličnejších stránok: podáva sa vyme-dzenie pojmu frazeologickej jednotky a jednotlivých typov frazeolo-gických jednotiek, študujú sa varianty a niektoré aktualizácie fra-zeologických jednotiek, využívanie frazeologických jednotiek v die-lach slovenských spisovateľov a básnikov, frazeologické jednotky sa zachytávajú v lexikografických dielach (v slovníkoch, ktoré zazna-menávajú slovnú zásobu spisovnej slovenčiny, alebo v špeciálnych frazeologických slovníkoch), kriticky sa posudzuje spracovanie fra-zeológie v takýchto dielach atď. Frazeologický výskum v slovenčine predstavuje dnes jeden z najrozvetvenejších výskumov frazeologických otázok v dnešných slovanských jazykoch (predovšetkým zásluhou J. Mlacka a E. Smieškovej na stránkach Slovenskej reči a Jazykovedné-ho časopisu; terminologickým otázkam z oblasti frazeológie sa veno-vala pozornosť aj v Kultúre slova). Právom vzbudzuje pozornosť od-borníkov z oblasti frazeológie v iných krajinách a je dnes pevnou sú-časťou bibliografických súpisov prác týkajúcich sa frazeológie.

1.2. V slovenskej frazeologickej literatúre sa frazeologické jednotky skúmajú aj z hľadiska jednotlivých plánov alebo rovín jazyka, predovšetkým z hľadiska lexikálneho, resp. lexikálneho a sémantického (uplatňovanie sa slovnej zásoby vo frazeologických jednotkách) a syntaktického (syntaktická stavba frazeologických jednotiek a za-pojenie frazeologických jednotiek do kontextu). Niektoré frazeolo-gické jednotky, ktoré sa používajú v súčasnej spisovnej slovenčine,

sú zaujímavé aj z hľadiska formálnej morfológie. Využívajú sa v nich totiž niektoré osobitné tvary podstatných mien, ktoré z hľadiska celkového systému skloňovania podstatných mien nepredstavujú systémové, teda centrálné zložky tohto systému, ale zložky nesystémové, okrajové, periférne.

2.1. Podáme najprv prehľad prípadov, ktoré patria do oblastí uplatňovania sa formálnej morfológie vo frazeologických jednotkách. Osobitné tvary podstatných mien podčiarkujú špecifický ráz frazeologických jednotiek, výraznejšie určujú ich celkový profil na rozdiel od voľných spojení slov. Opierame sa pritom o svoje rozборы takýchto prípadov v špeciálnych štúdiách [Dvonč, 1962, 1963, 1966] a o ich súborné spracovanie v Morfológii slovenského jazyka [1966].

Pri substantívach *čert*, *diabol*, *vlk* a *pes* je v dat. a lok. sg. základná pádová prípona *-ovi*, napr. *Rozprávka o hlúpom čertovi*, *Ranenému vlkovi nebolo už pomoci*, *Veľa vedel hovoriť o svojom psovi*, *Tomuto psovi sa každý radšej vyhol* a podobne. V prísloviach, porekadlách a v ustálených spojeniach sa však namiesto tvaru s pádovou príponou *-ovi* používa tvar s pádovou príponou *-u*: *Hlad — čertu brat*; *Slúž, človeče, diablu, peklom sa ti odsľúži*; *Baran vlku kalí vodu*; *Pes psu brat*.

V inštr. pl. muž. živ. podstat. mien sa dnes používa pádová prípona *-mi*, *-ami*, napr. *chlap — chlapmi*, *pán — pánmi*, *vedec — vedcami*. V ustálených spojeniach sa zachováva starší tvar na *-y*, napr. *Nemaj s pány ako so psy*.

V lok. sg. neživotných podstatných mien mužského rodu vzoru *dub* je bežná pádová prípona *-e*, napr. *dub — na dube*, *hrad — na hrade*, *zub — v zube*, *Rím — v Ríme*, *Madrid — v Madride*. Ďalej sa tu používa pádová prípona *-u* v dvoch presne vymedzených prípadoch: 1. v slovách, ktorých tvarotvorný základ (kmeň) sa končí na spoluhlásky *-k*, *-g*, *-ch*, *-h*, napr. *vlak — vo vlaku*, *glg — o glgu*, *hrach — o hrachu*, *pluh — na pluhu*, 2. v slovách, ktorých tvarotvorný základ sa končí na samohlásku, napr. *nónius — v nóniu*, *Sírius — na Síriu*, *Pireus — v Pireu*. Okrem týchto dvoch presne vymedzených prípadov, ktoré možno pokladať za „otvorené“ v tom zmysle, že každé nové slovo s rovnakým zakončením tvarotvorného základu má tiež príponu *-u*, v lok. sg. sa pádová prípona *-u* v tom istom páde vyskytuje v jednom osobitnom prípade, a to v ustálenom spojení (vyjadrení) *v potu tvári*. Tvar lok. sg. *potu* je iba v tomto spojení, inak podstatné meno *pot* má pravidelnú pádovú príponu *-e*, napr. *v pote*, *o pote*, *na pote*.

Slovo *sen* má v lok. pl. pravidelný, systémový tvar s pádovou príponou neživotných podst. mien muž. rodu vzoru *dub (-och)*, napr. *o snoch*, *v týchto snoch*, *po ťažkých snoch* atď. Popri tvare *snoch* s príponou *-och* existuje aj tvar *snách* s pádovou príponou *-ách* (prevzatou od post. mien ženského a stredného rodu) v ustálenom spojení

vo snách, napr. *nezdalo sa mu to ani vo snách* (t. j. vôbec na to ani nepomyslel, nemal o tom ani tušenia, ani netušil).

V staršom spisovnom jazyku sa v lok. pl. používali tvary na *-iech*. V dnešnom spisovnom jazyku sa udržiavajú zväčša len v prísloviach a porekadlách, napr. *Hriech v Uhriech, pokuta v Poľsku; Poslal čerta v dariech*. Zaužívaný je starobyľý tvar na *-iech* pri substantíve *trapy*: *chodiť ako v trapiech, žiť v trapiech, ležať v trapiech, zomierať v trapiech*. Tieto vyjadrenia sa používajú v hovorovej reči a v umeleckej literatúre.

V inštr. pl. neživotných podstatných mien mužského rodu býva pravidelne pádová prípona *-mi* alebo *-ami*, napr. *dub — dubmi, hlad — hladmi, stroj — strojmi, necht — nechtami, nónius — nóniami, Ladoborec — ladoborcami, figeľ — figľami*. V ustálenom spojení *mriet hlady* sa používa staršia pádová prípona *-y*, inak sa používa tvar s *-mi*, napr. *Táto oblasť sa kedysi vyznačovala veľkými hladmi*. Tvar na *-y* môže byť v ustálených spojeniach aj pri zvieracích podst. menách muž. rodu (skloňujúcich sa v pl. ako neživotné substantíva), napr. *Nemaj s pány ako so psy*.

V gen. pl. podstatných mien ženského rodu vzoru *žena*, ktoré majú na konci tvarotvorného základu dve spoluhlásky, sa niekedy používajú tvary s vkladnými hláskami *ie, o, e, á, ô*. Vkladné *á* sa dnes vyskytuje najmä v istých ustálených spojeniach, napr. *domček z karát, vziať niekomu vietor z plachát*. Ustálený je tvar gen. pl. *perál* v názve Bizetovej opery *Lovci perál*.

V gen. sg. podstatných mien ženského rodu vzoru *dľaň* sa používa pádová prípona *-e*, napr. *dľaň — dlane, trať — trate, zem — zeme, esej — eseje, tvár — tváre*. V ustálenom spojení *v potu tvári*, ktorý sme už spomínali pri podst. menách mužského rodu vzoru *dub*, sa namiesto formy *tváre* používa forma *tvári* s pádovou príponou *-i*, ktorá je bežne pri podst. menách vzoru *kosť* (*kosť — kosí, os — osi, myš — myši, Bukurešť — Bukurešti*).

V inštr. pl. podstatných mien stredného rodu sa používajú prípony *-ami* alebo *-iami*, napr. *mesto — mestami, srdce — srdcami, vysvedčenie — vysvedčeniami, dievča — dievčatami*). V prísloviach a porekadlách sa aj tu vyskytuje starší tvar s príponou *-y*, ktorú sme už tiež spomínali pri neživotných podst. menách mužského rodu: *My o vlku a vlk za humny*.

2.2. Vo všetkých prípadoch, ktoré sme tu uviedli, ide o výskyt dvojtvarov. Na jednej strane sú tu pravidelné, systémové tvary, na druhej strane nepravidelné, osobitné formy, ktoré sa najčastejšie využívajú v istých frazeologických jednotkách. Dvojtvary pri podstatných menách predstavujú uplatňovanie sa dynamiky v morfolologickej rovine jazyka. Pádové formy, ktoré sa využívajú vo frazeologických jed-

notkách uvádzaných v tomto našom prehľade, predstavujú pozostatky, petrefakty staršieho systému nášho jazyka. Z hľadiska súčasného živého jazyka s pravidelnými systémovými formami podstatných mien predstavujú akési skameneliny alebo akési morfologické „citáty“ (uvádzajú sa presne v pôvodnej staršej podobe). Najpevnejšie je postavenie takýchto osobitných foriem v prísloviach a porekadlách. V iných ustálených spojeniach je postavenie takýchto foriem už menej pevné. Osobitné tvary sa tu ľahšie nahrádzajú pravidelne tvorenými formami, napr. *domček z karát* — *domček z kariet*, *dobrý vietor do plachát* — *dobrý vietor do plachiet*.

2.3. Pre frazeologické jednotky býva príznačný aj ďalší postup. Spochiava v zámernom použití pádovej prípony životných podstatných mien pri neživotných podstatných menách mužského rodu, napr. *Beda tomu dvorovi, kde rozkazuje krava volovi*. Tvar dat. sg. substantíva *vôl*, t. j. tvar *volovi* je utvorený pravidelnou pádovou príponou životných podstatných mien mužského rodu (*chlapovi, zajacovi*). Na dosiahnutie žiadaného účinku je použitá typicky „životná“ pádová prípona *-ovi* aj v dat. sg. neživotného substantíva *dvor*, ktoré inak môže mať iba systémovú pádovú príponu *-u* (*dvoru*).

3.1. V gramatických príručkách sa poučenie o používaní osobitných tvarov podstatných mien podáva pri výklade jednotlivých pádových foriem v rámci príslušných gramatických vzorov (napr. pri vzore *chlap* o subst. *čert, diabol, vlk, pes*, pri vzore *dub* o subst. *pot, sen, hlad* atď.). Takto sa postupuje v novších gramatických príručkách (porov. napr. *Morfológia slovenského jazyka*, 1966; Pauliny — Ružička — Štolc, 1968). V starších gramatických príručkách sa používanie osobitných a systémových tvarov vo frazeologických a v nefrazeologických spojeniach nerozlišovalo vždy dosť citlivo.

3.2. Používanie osobitných tvarov v istých frazeologických jednotkách treba starostlivo zaznamenávať aj v slovníkových dielach, ktoré všeobecne musia venovať primeranú pozornosť zachytávaniu pravidelných, ale aj nepravidelných alebo menej pravidelných jazykových foriem (Zgusta, 1971). Napr. v *Slovníku slovenského jazyka* (1959—1968) sa v hesle *hlad* uvádzajú vyjadrenia *trpieť hladom, umierať, umrieť, pohynúť, pokapať od hladu, hladom* a k nim sa pripája tvar *hlady*, označený ako archaický. Toto spracovanie možno označiť za vyhovujúce. Pri hesle *sen* sa zaznamenáva tvar lok. pl. *v snoch* a ako zriedkavý *v snách, vo snách*. Z tohto spracovania by sa na prvý pohľad mohlo zdať, že tieto tvary sú rovnocenné, iba ich výskyt, frekvencia je rozdielna. Toto spracovanie sa ďalej čiastočne opravuje tým, že sa osobitne zaznamenáva ustálené vyjadrenie *robiť niečo ako vo sne, ako vo snách* s významom „byť duchom neprítomný“. Pri tvare *snách* sa mala správne uviesť nielen skratka *zried.*, ale aj určenie

v ustálených spojeniach, teda zried. v ustálených spojeniach. V hesle *humno* cit. slovník zaznamenáva vyjadrenie *my o vlku a vlk za humny*, pripúšťa tu však aj tvar *humnami*, čo ukazuje na istý ústup „frazeologického tvaru“ *humny* v prospech systémovej formy *humnami*. V hesle *pot* sa uvádza systémový tvar lok. sg. *pote* a v zátvorke ako archaický tvar *potu*, okrem toho sa výslovne zaznamenáva aj spojenie *v potu tvári*, pripúšťa sa tu však aj systémový tvar *pote*. Nejdeme tu vypočítavať všetky prípady, stačí konštatovať, že Slovník slovenského jazyka vcelku okrem niektorých jednotlivostí primeraným spôsobom zaznamenáva osobitné tvary podstatných mien vo frazeologických jednotkách. Takéto poučenie bude potrebné aj v ďalších lexikografických opisoch slovnej zásoby spisovnej slovenčiny.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

LITERATÚRA

DVONČ, L.: Dat. a lok. sg. substantív typu človek. Slovenská reč, 27, 1962, s. 82—93.

DVONČ, L.: Karta — gen. pl. kariet/karát. Slovenská reč, 28, 1963, s. 343—346.

DVONČ, L.: Pot — lok. sg. potu/pote. Slovenská reč, 31, 1966, s. 64.

Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966, s. 73—128.

PAULINY, E. — RUŽIČKA, J. — ŠTOLC, J.: Slovenská gramatika. 5. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968, s. 173—194.

Slovník slovenského jazyka. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959—1968. 6. zv.

ZGUSTA, L.: Manual of Lexicography. 1. vyd. Praha, Academia 1971, s. 119 n.

Dialektizmy ako štylistické prostriedky

JÁN FINDRA

Dialektizmy sú nespisovné prvky hlavne z oblasti slovnej zásoby nárečí. Na rozdiel od spisovnej slovnej zásoby, ktorá je celonárodná, ich bežné používanie je obmedzené hranicami jednotlivých nárečových oblastí. Zemepisné nárečia sa považujú za osobitný útvar národného jazyka, no nárečová lexika netvorí súčasť spisovnej slovnej zásoby. V rámci celonárodnej lexiky (pozri napríklad šesťzväzkový Slovník

slovenského jazyka) však nárečové slová predstavujú bohatú, vnútorne diferencovanú skupinu slov. Túto diferencovanosť možno historicky sledovať napr. na osi spisovnosť — nespisovnosť. Keďže nárečia boli prirodzeným základom konštituovania spisovného jazyka, aj v oblasti lexiky pozorujeme už od vzniku spisovnej slovenčiny živý kontakt medzi obidvoma podobami národného jazyka. A tak je tu ustavičný, i keď historicky nerovnomerný pohyb smerom z nárečového slovníka do spisovnej lexiky. Nárečové slová vo väčšej alebo menšej miere prenikli a prenikajú do slovnej zásoby spisovnej slovenčiny; to bol najmä v minulosti výdatný zdroj jej obohacovania a jeden z predpokladov jej štylistickej diferenciacie. A tento pohyb slova z nárečovej do celonárodnej slovnej zásoby sa uskutočňoval ako jeho premena na osi nespisovnosť — spisovnosť, ako jeho postupné pospisovňovanie. Dnes sa už mnohé pôvodné nárečové slová uvádzajú v slovníkoch bez kvalifikátora nárečové slovo.

Úlohou sprostredkujúceho článku medzi slovnými zásobami obidvoch útvarov národného jazyka plnila najmä umelecká literatúra. Slovná zásoba spisovnej slovenčiny sa totiž predovšetkým v prvých desaťročiach jej existencie výdatne obohacovala z nárečovej slovnej zásoby. Veľké množstvo dialektizmov vniesli do svojich diel spisovatelia v období realizmu (Kukučín, Hviezdoslav, Tajovský, Timrava). Neskôr mnohé z týchto slov prešli do slovnej zásoby spisovnej slovenčiny a stali sa celonárodnými.

Nás však teraz zaujímajú tie nárečové slová, pre ktoré je príznačná príslušnosť k slovnej zásobe istého nárečia. O nich chceme stručne pohovoriť ako o štylistických prostriedkoch, teda ako o výrazových prvkoch s istou slohovou hodnotou, vzhľadom na ktorú ich možno funkčne využiť.

Z hľadiska štylistiky sa na dialektizmy pozeráme ako na štylistickú vrstvu celonárodnej slovnej zásoby. Vidíme v nich teda osobitnú skupinu slov, ktoré majú svoje vlastné slohové zafarbenie. Slohová povaha dialektizmov ako špecifickej vrstvy slovnej zásoby nevypláva iba z vnútornej podstaty týchto lexikálnych prostriedkov, ale je podmienená aj ich vzťahom k štylisticky viac alebo menej príbuzným slovom (skupinám slov).

Pokiaľ ide o funkčné možnosti dialektizmov, má potom rozhodujúci význam fakt, že sú to štylisticky príznakové slová. V texte sa správajú ako expresívne lexikálne prostriedky. Sú to teda nápadné slová, ktoré neuniknú pozornosti prijímateľa. Upozorňujú na seba predovšetkým svojím tvarom alebo aj svojím významovým zameraním. Na svoje individuálne funkčné uplatnenie aj dialektizmy potrebujú primeraný kontext, v ktorom sa nestratí ich špecifická „tvár“. Ich príznakovosť, expresívnosť sa, pravdaže, najvýraznejšie uplatní pred-

všetkým na pozadí spisovných neutrálnych výrazových prostriedkov. Aj v prípade dialektizmov je štylistická konfigurácia kontextu založená na princípe kontrastu, ktorý vzniká pri stretnutí diferencovaných prvkov alebo je podmienený neočakávaným vstupom nápadného prvku do homogénneho kontextu. Takto, v primeranom prostredí (kontexte) môžu byť aj dialektizmy zdrojom slohového podnetu s rozmanitým funkčným zameraním, môžu sa stať jedným z prostriedkov emocionálno-estetického pôsobenia na prijímateľa (čitateľa).

V súvislosti s dialektizmami zaujímajú štylistiku možnosti ich funkčného uplatnenia v prejavoch jednotlivých štýlov spisovného jazyka. V prvom rade sa pritom myslí na hovorový a umelecký štýl. V umeleckej literatúre sa dialektizmy využívali a využívajú rozmanite a v dielach jednotlivých spisovateľov spĺňajú odlišné funkcie. A tak v nasledujúcej časti príspevku poukážeme na najbežnejšie funkcie dialektizmov v slovesnej umeleckej tvorbe.

Dialektizmy sa častejšie vyskytujú v epike, hoci ani lyrika sa pred nimi neuzatvárala. Z hľadiska frekvencie a funkcie sa zdá výhodné sledovať, či sa dialektizmy využívajú v pásme rozprávača alebo v pásme postáv. Ide tu totiž o také pasáže epického textu, ktoré sa navzájom odlišujú svojou formou i významom (funkciou). A potom aj použitie dialektizmov je v nich motivované odlišne.

Nazdávame sa, že skutočným kritériom vzťahu spisovateľa k dialektizmom je ich výskyt a využitie v pásme rozprávača, teda v autorskej reči. Autorská reč sa totiž na pozadí ostatných výstavbových prostriedkov, najmä na pozadí priamej reči javí ako relatívne bezpríznačková. To znamená, že sa v nej nepoužívajú silné expresívne prostriedky ani nespisovné prvky. Dokonca aj taký autor, ako je František Hečko, ktorý najsmelšie využil v reči rozprávača expresívne výrazivo, vyznačí silne kontrastné prvky v autorskej reči úvodzovkami, aby signalizovali, že ide o prostriedky z inej roviny, napr.:

Odmyslel si bitkárské nože a v duchu vďačne uznával, že Perpetua „inkasuje“ od Školastiky asi toľko, koľko pred dvoma mesiacmi „vyfasoval“ on od gardistov a efesmanov dokopy.

(F. Hečko: *Svätá tma*)

V autorskej reči je teda menej dôvodov na využitie dialektizmov, lebo — ako sme uviedli — ide o expresívne, a teda nápadné lexikálne prostriedky. Preto závisí od autorskej individuality spisovateľa a od jeho umeleckého zámeru, či využije vo svojom diele dialektizmy a ako ich začlení do kontextu ostatných výrazových prostriedkov. Iba skutočný umelec, dôverný znalec jazyka to vie urobiť tak, že sa aj nárečové slová stanú prirodzenou súčasťou stavebných prvkov, spoluvytvárajúc umelecký organizmus diela.

V pásmo rozprávača sa dialektizmy vyskytujú predovšetkým v dielach s tematikou z dedinského prostredia. A to bola tematika takmer všetkej slovenskej predprevratovej realistickej literatúry. Preto je zvýšený výskyt nárečových prvkov vo väčšine poviedok M. Kukučína, v tvorbe Tajovského a Timravy, ale aj vo Hviezdoslavovej poézii celkom prirodzený. Využívanie dialektizmov v dielach týchto spisovateľov bolo podmienené viacerými príčinami. Predovšetkým to boli tematické dôvody. Dôležitú úlohu, pravdaže, zohrávala aj umelecká metóda. Títo spisovatelia tvorili realistické diela, ktorých hrdinami boli v prevažnej miere postavy z ľudu. Osobitne významným faktorom bol vzťah realistov k spisovnému jazyku a nárečiam: v ich ponímaní nárečia nestáli v príkrom protiklade k spisovnému jazyku. Preto nárečové slová využívali aj ako prostriedky synonymického obohacovania slovníka diela. Pritom nárečový prostriedok sa mohol pociťovať ako príznakový (štylistický) variant synonymického radu. Príklady:

A zas mu zišiel na um rozhovor so Zdenkom, i ťažoba osamelosti, čo ho potom *napopáčkala*.

(M. Kukučín, *Dom v stráni*)

Z cestičky skerovali k riave.
Keď ku takému prišli miestu,
a prejsť ho *tra*, lež lávky niet:

.....
jak *kváčla* bola v povíchríci,
podstavce nedali,...

(P. O. Hviezdoslav, *Hájnikova žena*)

V inej funkcii sa prvky nárečia uplatňujú v slovenskej lyrizovanej próze. V 30. rokoch sa autori vrátili k dialektizmom ako k prostriedkom estetickej aktualizácie, ozvlášťňovania výrazu. Takéto ich funkčné uplatnenia si uvedomujeme na pozadí spisovného kontextu, ktorý tvorí základnú jazykovú rovinu diela. V tvorbe týchto autorov sa teda dialektizmus vyníma ako nápadnejší, prípadne aj ako exkluzívny prostriedok. Napríklad:

Faktor, čo sme sa s ním zjednali do *šlôgu*, nikdy sa nestaral, odkiaľ si; hlavne aby si bol spôsobilý ku drevu a nechcel viac ako dvadsiatnik od kubíka.

(D. Chrobák, *Kamarát Jašek*)

Dlhó som ju nehľadal. *Cúdila* práve mašťaľ.

(F. Švantner, *Maľka*)

Ako sa ukazuje, prienik dialektizmov do autorskej reči je podmienený historicky (dobovo), tematicky a štylisticky. Svoju úlohu tu, po-

chopiteľne, zohráva aj individuálny vzťah spisovateľa k jazyku. V tejto súvislosti treba pripustiť, že spisovateľ použije istý nárečový prostriedok aj preto, aby vo svojom diele preveril možnosti jeho celonárodného uplatnenia. Uvedené ukážky potvrdzujú, že v pásme rozprávača sa dialektizmy adaptujú zo stránky tvaroslovnej a hláskoslovnej podľa spisovného jazyka. Ani inak (napr. úvodzovkami) sa nevydeľujú z kontextu ostatných prostriedkov, čím sa tiež potvrdzuje ich funkčná opodstatnenosť v štruktúre diela. Táto tradícia sa u nás udomácnila ešte v období literárneho realizmu, hlavne v Kukučínovej prozaickej tvorbe, a presahuje až do dnešných čias. Najnovším dôkazom toho je Šikulov román *Majstri*. V. Šikula už svojou predchádzajúcou tvorbou potvrdil, že ľudové a nárečové slová ani v novej ekonomickej, spoločenskej a jazykovej situácii nevyčerpali svoje funkčné možnosti a že ich dnešný spisovateľ môže tvorivo využívať.

Výskyt dialektizmov v autorskej reči hovorí ešte o jednej závažnej skutočnosti. Ich prítomnosť v texte má vplyv na celkový ráz spisovateľovho slovníka a v tomto zmysle sa teda aj ony zúčastňujú na určovaní základných vlastností individuálneho štýlu spisovateľa.

Oveľa častejšie ako v autorskej reči sa dialektizmy využívajú v priamej reči, ktorou sa realizuje vonkajšia reč postáv. Uplatňujú sa tu jednak ako variabilizačný (synonymný) prostriedok, ale častejšie majú funkciu charakterizačnú a typizačnú. Vo väčšine prípadov možno v tejto súvislosti hovoriť o „pozitívnej“ funkcii dialektizmov v umeleckej literatúre. Najčastejšie sa nimi totiž charakterizovali kladné postavy z ľudu. Napríklad:

„Teba postavia na to — neboj sa!“ zahriakla ho žena. „Čo by si mal stovák plný záčin a vôdor — všetky by šli tvojim nešťastným hrtanom, a zas by ich mal len krčmár. Viem ja: kto si poriadne vedie, nepije, ten má. Tebe by desať mincí [= mincovní] nestačilo, čo by v komore bili!“

[M. Kukučín, *Keď báčik z Chochoľova umrie*]

Zároveň sa však dialektizmy už od čias štúrovcov využívali aj na charakteristiku záporného typu alebo nevzdelaného človeka. Tak je to napr. v Kubáňho poviedke *Mendík* (mäsiar Volovec), v Čajakovej novele *Zuzka Turanová* (Ďuro) i v Jašíkovom románe *Mŕtvi nespievajú* (žandár Ferič).

Využitie dialektizmov v pásme postáv sa líši od ich využitia v pásme rozprávača nielen funkčne, ale aj formálne — jazykovo. Najmä v prípadoch, keď sa nárečím charakterizuje záporný typ, používa sa v „surovej“, nepretransponovanej podobe. Hoci spravidla nejde o dôsledný fonetický prepis, neprispôsobujú sa nárečové slová hláskoslovne ani tvaroslovne spisovnému jazyku. Príklady:

„Hej, Mariše, Mariše! Doneshe z komory tot bucolák a tó slivovicó!“ rozkazoval mladý zať. „Prešli se, pán svokor, prešli a slivovička i v lete dobre padne.“

(L. Kubáni, Mendík)

Priviedli Driňu. Prezrel si miestnosť.

— *Sadny si. Tak vidýš, co máš z teho, ze všetkého. Any sa nevyspiš, any ništ. Peknúčko sypaj ze seba. De si zezbral ten kufer?*

— Na stanici od jedného pána.

— *Na stanyci! Tvojeho svatého na stanyci! Dom, číslo domu, de si ho zezbral a dom a číslo domu, de si ho chcel zanést. Peknúčko syp ze seba.*

(R. Jašík, *Mítvi nespievajú*)

Je zaujímavé, že R. Jašík uplatnil nárečie aj v myslených prehovoro-
ch žandára Feriča, realizovaných nevlastnou priamou rečou, napr.:

Dozorca doniesol vedro vody a utiekol.

„*Starý sa bojí. To tak vypadá, ako keby sem išel vyzúvat aj jeho.*“ Ferič
vstal, obišiel stôl a s gumovým obuškom pristúpil k lavici. — *Tam si sadny
a drž!*

(R. Jašík, *Mítvi nespievajú*)

Netradične a svojsky využíva dialektizmy Z. Zguriška. Nárečie sa
v jej prózach stalo základným výrazovým prostriedkom, a to v dialo-
gických častiach. Pasáže rozprávača, písané v spisovnom jazyku, majú
v kompozičnom pláne jej poviedok druhoradé postavenie. Tvoria iba
najnevýhnutnejšie pozadie dialógu, ktorý nesie príbeh. Nárečie sa tu
používa ako prostriedok humoru a jazykovej komiky: jazyková forma
je dôležitým spoluhračom humorných situácií, a to bez ohľadu na to,
či ide o kladný alebo záporný typ.

Pedagogická fakulta

Podlavická cesta, Banská Bystrica

LITERATÚRA

HORÁK, G.: Zábery zo Šikulových Majstrov. Kultúra slova, 11, 1977, s. 257
—265.

MISTRÍK, J.: Štylistika slovenského jazyka. 2. vyd. Bratislava, SPN 1977.
456 s.

PAULINY, E.: Dve kapitoly o spisovnom jazyku a nárečí. 1. vyd. Bratislava
1946.

RUŽIČKA, J.: Mendík Ludovíta Kubániho. In: Štylistické rozbory. 1. vyd.
Red. J. Mistrík a J. Ružička. Bratislava 1964, s. 42—49.

ŠTOLC, J.: Dialektizmy ako tvárny prostriedok v umeleckom štýle. Sloven-
ské pohľady, 72, 1956, s. 222—241.

Priamy predmet v inštrumentáli

JÁN ORAVEC

V článku *Konštrukcie s inštrumentálom* (Kultúra slova, 12, 1978, s. 103—107) sme inštrumentál opísali ako typický príslovkový pád. S tým kontrastuje náš terajší nadpis *Priamy predmet v inštrumentáli*. Pod akou podmienkou sa základný, nástrojový význam inštrumentálu môže tak diametrálne zmeniť? Ukážme si to na príklade. Vo vete *Strojník pokrútil kľukou motor* je inštrumentál nástrojom, lebo vyjadruje, pomocou čoho uvádza strojník do pohybu motor; označuje pomocný prostriedok. Oproti tomu vo vete *Strojník pokrútil kľukou vo vzduchu* (mimo motora) už inštrumentál nevyjadruje prechodnú účasť, t. j. sprostredkujúci prvok, ale konečný predmet, na ktorom sa dej vyčerpáva a zastavuje ako na konečnom ciele. Keď sa teda inštrumentál dostane do pozície, kde za ním nestojí (ani v nulovom variante) predmet, preberá sám úlohu predmetu, a to aj priameho predmetu.

Inštrumentál v predmetovej funkcii je rozmanito obmedzený: aj z hľadiska predmetového mena, aj z hľadiska nadradeného slovesa. Zo všetkých piatich druhov predmetu to býva častejšie iba jeden druh: zásahový predmet. Zásahový predmet vyjadruje konkrétnu vec zasiahnutú konkrétnym dejom. Preto úlohu takéhoto predmetu majú obyčajne konkrétne podstatné mená, napr. *pohnúť rukou*, *zviŕať valškami*, *trzmovať oblokmi* (o vetre). Abstraktné mená aj pri tejto podmienke posúvajú význam inštrumentálu smerom k príslovkovému určeniu (spôsobu, príčiny...), zriedkavejšie aj k iným druhom predmetu, porov. *hroziť prstom (prostriedok)* — *hroziť spadnutím, smrťou* (obsahový predmet). Ostatné druhy predmetu sú zastúpené iba osihoťnými jednotlivými prípadmi.

Ešte viac je inštrumentálový predmet obmedzený z hľadiska nadradeného slovesa. Môže sa s ním častejšie spájať vlastne iba jediný významový okruh sloviess: slovesá s významom „hýbať“. Táto vec sa síce konštatuje v gramatikách, ale prakticky sa nezužitkúva. Ak máme inštrumentálové predmety opísať z hľadiska frekventovanosti (produktívnosti), musíme začať zásahovým predmetom pri slovesách s významom hýbať (uvádzať do pohybu), a nie inými okruhmi sloviess.

Význam „hýbať“ sa člení na niekoľko odtienkov. Najúplnejšie ich vypočítal V. Šmilauer (1966). Patria k nim odtienky:

a) *hnúť* (bez bližšieho určenia pohybu samým slovesom), *nehnúť*, *pohnúť*, *pohýbať*, *pohýnať*, *uhnúť*, *uhýbať*, *potiahnuť* (figurkou na šachovníci), *posunúť*, *posúvať*, *posunovať*.

Poloh hlavou. (Figuli) — Namorili sa, že už ani údom dobre pohnúť nemohli. (Dobšinský) — Bol chlapisko ako jedľa, plecítý, že by horou poloh.

[Kukučín] — Cudzou budú nerušať. (príslovie) — Kôň potrhol vozíkom. [Kukučín] — Vietor pohýbal spustenou záclonou. [Jesenský] — On iba plecom uhol mrzuto. (Timrava)

b) *hodit/hádzať, vyhadzovať, pohodiť, rozhodit, rozhadzovať* (rukami), *zahodiť/zahadzovať, šmárať, švihnúť, švihat, zahnať sa, zakášať; vrhnúť/vrhať, metať, lúčať, zalúčiť* (kameňom), *šplachnúť/špliechať, čliapať, bryzgnúť/bryzgať* (blatom, slinou), *striekať* ...

Díviak hodí rypákom, a Diana ani nečuchne — už je nebohá. (Kukučín) — Dufek pohodil halenou a začrel do zviazaného rukáva. [Jesenský] — Treprúc rukami okolo svojich líc, šmárala slovami, kropiac ich vlastnou slinou. [Jesenský] — Voly začali ... obzerať sa a švihat chvostami. [Chrobák] — Hladný kôň nevyhadzuje zadkom. (príslovie)

c) *biť/udrieť, buchnúť, bacnúť, capnúť, (za)dupať, prasknúť, seknúť, tresnúť, trepnúť* ...

Udrie zľahka tri razy pästou na stôl a zasadnutie otvorí. (Hečko) — Siahol za jedným z pier, sekol ním v povetří a podal Aničke. [Jesenský] — Martin v hneve trepol vidlami, až z nich odletel roh. (Hečko) — Keď dievča trieska dvermi, chce sa vydať. (príslovie) — Rozprával, akoby sekerou zatínal. (Mináč)

d) [pohnúť, hýbať sem tam] *myknúť/mykať, šklbnúť/šklbať, hompáľať, miháť, knísať, kyvotať, kývať, lomcovať, triasť, šklbnúť, (za)máchať, (za)mávať, chvieť, pohrávať, potrhávať, pohojdávať, kolísať, zmietať, sácať, strkať, celembať, hojdať, kolembať, natriasať, vyzväňáť, (p)otriasať, šermovať, potrhávať, trhať, rozháňať (sa), striasať, zavlniť, zaševeliť* ... *narábať*.

Chyti sa oboma rukami stolnej dosky, a mykajúc stolom, seká chlapcovi. (Hečko) — Chceš? — kričal Maťo a kyvotal ohradou. (Mináč) — Jej útle ruky lomcovali zámkou. (Vajanský) — Služky hompáľali lampášmi a jajkali. [Jesenský] — Pohvizdujú si a mávajú vozvysok rukami v širokých rukávoch. [Chrobák] — Chytili sa za ruky a idúc rozháňali nimi. (Tajovský) — Mládenček od pulta podišiel pomalým krokom k opitému, zadrmancoval jeho odkvácnutou rukou. (Plávka) — Neraz zaľupkal Brna zásterou a junce hýbaj strečkom hore dedinou. [Kukučín] — Teplý vetriček podúval a kedytedy zaševelil kukuričným listím. (Čajak) — Lapí ho za prsia a zatrasie ním ako hraškou. (Rázus) — Po horách lieta, smutná súc, srdcami zmieta žalužúc. (Smrek) — Osíky zvonili striebornými listami. (Švantner)

e) [hýbať dokola] *krútiť, krúžiť, vrtieť, točiť, zvíjať, zviechať, kotúľať, kĺznuť* (kosou), *ohnať sa* (kosou), *pagúľať, pokrútiť, skrútiť, skrútnuť, zakrútiť, poprekrúcať, zvrtať, zvrtnúť, zatočiť* ...

Radlák krútil brúsom, aby nožík pichal. (Jesenský) — Trepal liacami, krútil bičom nad nečujnými koňmi. (Kukučín) — Skrútol vypínačom. (Hečko) — Zrazu skrútil nevestou ani víchor hybkou skorušou. (Hviezdoslav) — Aby mu bolo veselšie, vrtel dáždnikom. (Jesenský) — Podobne z druhej strany kľakla si Taba a zakrúžila dlaňou ponad misku sedem ráz. (Figuli) — Počal zvrtať palicou proti panoráme. (Tajovský) — Tieto ruky, čo zviechajú ťažkým osekancom ako prútkom, položia sa k tebe každý večer ako verní psi. (Švantner) — Nezabudol ešte narábať širočinou, vie sa ohnať toporom. (Chrobák)

Zásahový predmet v inštrumentáli je obmedzený nielen z hľadiska nadradených sloví, ale i z hľadiska podstatných mien vyjadrujúcich predmet. Už sme spomenuli, že sú ním spravidla konkrétne mená. No aj spomedzi nich sú to najčastejšie iba názvy častí tela, ktoré bývajú predmetmi pri všetkých už uvedených okruhoch sloví. Okrem nich aj po špeciálnych slovesách, ktoré sa s inými predmetmi spravidla nespájajú. Názvy častí tela pri nich často zapríčiňujú prenesenie významu, porov. *strihať* (= nožnicami rozdeľovať) — *strihať ušami* (= hýbať), *brúsiť* (= ostríť) — *brúsiť nôžkami* (= pohybovať), *mrviť* (= drobiť, drviť) — *mrviť perami* (= hýbať). Ide o takéto slovesá a ich spojenia: *bŕkať krídlami*, *drugať nohami*, *drkotať zubami*, *gúľať očami*, *hrabať nohami*, *klopiť očami*, *ohŕňať nosom*, *kriviť rukou*, *kývať bedrami*, *pokrúcať hlavou*, *lomíť rukami*, *mihnúť okom*, *mlieť jazykom*, *mrdnúť fúzom (plecom)*, *mŕštiť čelom*, *opáľať nohami*, *pliesť/prepletať nohami*, *(po)krčiť nosom*, *posepnúť plecóm*, *(po)žmurkať očami*, *ráňať zadkom*, *spletať nohami*, *stisnúť plecami*, *šermovať rukami*, *šibať chvostmi*, *škripať zubami*, *švihať/švihnúť chvostom (nohami)*, *(za)trepať krídlami*, *(za)veslovať rukami*, *vraštiť čelom*, *vyhadzovať zadkom*, *(za)gestikulovať rukami*, *(za)hrabkať nohou*, *zakresať očami*, *zaosŕkať zafačovanou nohou*, *zapriať nohami*, *zahadzovať spustenými nohami*, *zvoniť listami*, *žmurkať (ospanlivými) očami* . . .

Od týchto sloví so základným významom „hýbať“ prešiel inštrumentálový predmet aj k ďalším slovesám, kde ide už o pohyb v prenesenom zmysle. Ide zhruba o dvojaké prípady.

V prvom prípade inštrumentálový predmet prešiel k slovesám, ktoré sú (alebo boli pôvodne) v nejakom zmysle synonymné, prípadne antonymné s niektorou z uvedených skupín.

Tak so slovesami z okruhu *hodiť* — *vrhnúť* boli pôvodne synonymné slovesá *opovrhnúť/opovrhovať/povrhnúť dakým/dačím* a s nimi je ďalej synonymné sloveso *pohádzať/pohádzať dakým/dačím*.

Ešte vzdialenejšiu súvislosť majú slovesá z okruhu *disponovať*, *manipulovať*, *hospodáriť*, *gazdovať*, *šetriť*, *sporiť* a ich antonymá *mrhať*, *hýriť*, *plyvať*. Sem patria aj slovesá z okruhu *vládnuť* (v dnešnom význame „mať moc nad dačím“ i v starom význame „mať silu pohý-

bať dačím“). Okruh týchto sloviac sa rozšíril najmä v ruštine (*koman-
dovať, upravovať...*) a podobne v poľštine (porov. Buttlerová, 1976).
V slovenčine tu ostal zväčša priamy predmet v akuzatívne.

V druhom prípade posunutie vecného významu sloviac alebo až jeho
prenesenie vyvolala zmena predmetového mena. Inštrumentál je pád,
ktorý vyjadruje vecnosť (Pauliny, 1943), preto zámerné použitie osob-
ného mena miesto mena vecí má dosah na význam slovesa. Musí však
byť splnená ešte jedna podmienka: v gramatickom subjekte nezostáva
agens (činiteľ deja).

Sloveso tu už vyjadruje duševné alebo telesné stavy a ich prejavy,
porov. *otriasť rukou — Ba prípad starého Zvonára otriasol skleslými
ľuďmi.* (Ondrejov). Pravda, ani pri osobnom predmete sa nevyklučuje
základný význam slovesa, najmä ak v gramatickom subjekte ostáva
meno agensa: *Dráb zatriasol chlapom ako hruškou.* (Nižnánsky).
Tento posunutý význam inštrumentálu niektorí bádatelia pomenúvajú
osobitným termínom stavový inštrumentál (Miko, 1962). Iní autori ho
nevyčleňujú zo zásahového predmetu, pričom termín stavový pred-
met používajú namiesto termínu zásahový predmet (Orlovský, 1965;
Stanislav, 1973). Príkladov na takéto predmet je dosť.

Túžba za domovom hýbala človekom. (Zúbek) — Ešte vždy lomcovala ním
zlost. (Skalka) — Vlasy som si musela predať! — mykne to mladou ženou,
až zafiká. (Rázus) — Plné vrece dukátov! — to škiblo našim lakomcom
(Dobšinský) — Zaklopanie trhlo ním. (Jesenský) — Zlomcuje ním strach
z Lehotského. (Hečko)

Zásahový predmet sa v bezpredložkovom inštrumentáli drží dobre,
lebo z predmetov stojí najbližšie k nástrojovému inštrumentálu. Iným
konštrukciám zatiaľ ustupuje málo. Iba po slovesách s preneseným
významom mu začína konkurovať inštrumentál s predložkou *s*, porov.
*pohnúť rukou — (nevládať) pohnúť matematickým príkladom/s prí-
kladom* = (nevládať) príklad vypočítať — *Asi s tým praštim!* (Mináč)
= vzdám sa toho. *S tebou by si trúfal pán majster točiť.* (Zguriška)

Predložka *s* dokazuje, že predmetový význam (ako abstraktnejší) sa
odlišuje od nástrojového významu inštrumentálu, kde je použitie pred-
ložky *s* v spisovnom jazyku vylúčené.

Inštrumentál s predložkou *s* sa častejšie vyskytuje pri slovesách
s abstraktnejším významom, napr. *disponovať, narábať, manipulovať,
hospodáriť.*

Dobre vedel narábať s ľuďmi. (Letz) — ... už mu je príkro narábať s cho-
rými i s mŕtvolami. (Hronský) — S rumom disponuje veliteľ batérie. (Jašík)
— Stále im pred očami tancoval uniknutý zárobok, ktorý dosahovali, keď
hospodárili s tehlou načierno. (Horák)

Pri základných slovesách s neposunutým významom sa inštrumentál s predložkou s zjavuje zatiaľ veľmi sporadicky a len u spisovateľov zo západného Slovenska, napr. *Štortý pohl s batohom vlny*. (Lacková—Zora).

K zásahovým predmetom nepatrí inštrumentál s predložkou s pri zvratných slovesách *zatriasť sa, zakrútiť sa, zatočiť sa...* v takých prípadoch ako *Celá izba zatočila sa so mnou (Bodický)*. V tejto vete predložkový inštrumentál nie je synonymný s holým akuzatívom (s priamym predmetom), ale s holým datívom „zatočila sa mu“. Preto je to nepriamy, vzťahový predmet.

*Pedagogická fakulta
Lomnosovova 1, Nitra*

LITERATÚRA

BUTTLEROVÁ, D.: Innowacje składniowe współczesnej polszczyzny. Warszawa, Państwowe wydawnictwo naukowe 1976, s. 176.

Grammatika rusského jazyka. Red. V. V. Vinogradov. 2. vyd. Moskva, Izdatel'stvo Akademii nauk SSSR 1954, s. 135—136.

Grammatika sovremennoho rusského literaturnoho jazyka. Red. N. J. Svedova. Moskva, Izdatel'stvo Nauka 1970, s. 492.

MIKO, F.: Rod, číslo a pád podstatných mien. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1962, s. 237—239.

ORAVEC, J.: Väzba slovíe v slovenčine. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1967, s. 174—176.

ORLOVSKÝ, J.: Slovenská syntax. 2. vyd. Bratislava, Obzor 1965, s. 282.

PAULINY, E.: Štruktúra slovenského slovesa. Bratislava, Slovenská akadémia vied a umení 1943, s. 44.

STANISLAV, J.: Dejiny slovenského jazyka IV — Syntax 1. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1973, s. 350—357.

ŠMILAUER, V.: Novočeská skladba. 2. vydanie. Praha, SPN 1966, s. 202—203.

ŽELAZKO, K.: Czasowniki przechodnie o składni wielorakiej w języku polskim. Wrocław — Warszawa — Kraków — Gdańsk, Ossolineum, 1975 s. 57—87.

Písanie slova habán a iných názvov osôb

KONŠTANTÍN PALKOVIČ

V súvislosti s otvorením výstavy habánskej keramiky v jeseni 1976 v Bratislave sa vyskytli v tlači rozpaky pri písaní slova *habán*. Niekde sa písalo *habán*, inde zasa *Habán*.

Slovom *habán* sa označuje príslušník istej náboženskej sekty, ktorá sa k nám dostala najmä z Nemecka a zo Švajčiarska. Ide teda o názov osoby. Bude tu na mieste úvaha o písaní začiatočných písmen pri názvoch osôb.

Pri osobách píšeme dva typy názvov s veľkým začiatočným písmenom: mená jednotlivých osôb (rodné čiže krstné mená, priezviská, prezývky, mená historických osobností, rozprávkových bytostí a i.) a názvy istého druhu, t. j. celej skupiny jednotlivcov. V prvom type nie sú vážne problémy. Vyskytujú sa tu napr. takéto varianty: *Ján*, *Martin Kukučín*, *Jožef Gregor-Tajovský*, *Maťo Kliešť Horúci* (za priezviskom je tzv. živé meno), *Jožef Druhý*, *Alexander Veľký*, *Plínius Starší*, *Ján Čajak ml.*, *Harun al Rašid*, *Ludwig van Beethoven*, *Čou En-laj*, *Panna Orleánska*, *Bavorský geograf* (Dvonč, SR, 31, 1966, s. 154—156), *Majster Pavol z Levoče*, *kráľ Matej*, *Perún*, *Jahve*, *náčelník Sokolie oko*, *Červená čiapočka* (Dvonč, SR, 30, 1965, s. 292—297), *dedo Mráz*, ale aj *Pseudomaurikios*, *Lžidimitrij* (Dvonč, SR, 31, 1966, s. 63—64).

V druhom type, v ktorom sa pomenúva celý druh, ale aj jediný príslušník druhu (čiže názov má dve formy podľa čísla), sa vyskytuje problém, čo pokladať za vlastné meno, čo za všeobecné. Je tu posunutie chápanie vlastného mena. Za vlastné meno sa považuje pomenovanie istého ľudského kolektívu, ktorý zjednocuje rovnaká geografická alebo genetická príslušnosť. Patria sem obyvateľské mená, t. j. názvy ľudí, ktorých spája spoločné bydlisko (chápané užšie alebo širšie), a to alebo mesto (obec): *Bratislavčan*, *Važtan*, historická župa: *Turčan*, *Zemplinčan*, geografický celok (chápaný ako vlastné meno): *Kysučan*, *Horehrončan*, *Podtatranec*, *Záhorák*, štát: *Švajčiar*, *Sudáнец*, *Čechoslovák*, *Rakúšan*, *Juhoslován*, ostrov: *Krétan*, *Sicilčan*, *Korzičan*, kontinent: *Európan*, *Austrálčan*, *Ázijec* i *Ázijčan*, prípadne (v beletrii) nebeské teleso: *Martan*, *Pozemšťan*.

Patria sem aj názvy národov a kmeňov, t. j. ľudí, ktorých spája spoločný rod (genetická príbuznosť), napr. *Slovák*, *Čech*, *Lužický Srb*, *Francúz*; *Valach*, *Hucul*, *Apač*, *Dór*, *Lutic*, *Kašub*, *Beđuin*, ako aj názvy väčších jazykových a etnických skupín, napr. *Indoeurópan*, *Árijec*, *Ugrofin*, *Semita*, *Indián*. V názvoch typu *polabski Slovania*, *západní Slovania*, *východní Góti* sa píše malé písmeno na začiatku prívlastku, ktorým sa označuje zemepisná poloha sídla národa; resp. skupiny príbuzných národov.

Vlastnými menami sú aj deriváty (odvodené slová), tzv. prechýlené názvy, označujúce ženských príslušníkov, odvodené od základných mužských názvov, napr. *Košičan* — *Košičanka*, *Slovák* — *Slovenka*, ako aj názvy nedospelých príslušníkov (detí): *Bratislava* — *Bratislavča*, *Maďar* — *Maďarča*, *Ind* — *Indča* (L. Dvonč, SR, 34, 1964, s. 64; G.

Horák, Jazyková poradňa IV, 1966, s. 214—215), hromadné názvy, napr. *Slovač*, *Slovanstvo* (Slovania), *Germánstvo* (na rozdiel od abstraktných podst. mien *slovanstvo*, *germánstvo*), ale aj expresívne názvy označujúce príslušníkov národov alebo kontinentov: *Slováčisko*, *Nemčúr*, *Čechúň*, *Rusniak* (Ukrajinec), *Fric* (Nemec), *Aziat*.

Iba uvedené dva typy pomenovaní označujúcich isté kolektívy, t. j. obyvateľské názvy a mená národov (kmeňov), sa v slovenčine píše s veľkým začiatočným písmenom. V ruštine sa zas píše obidva tieto typy substantív s malým začiatočným písmenom (*slovak*, *moskvič*).

S veľkým začiatočným písmenom sa píše aj názvy utvorené z dvojslovných spojení (prídavného mena, číslovky a pod. a podstatného mena), resp. zložené názvy, v ktorých je základné substantívum vlastným menom, alebo názvy utvorené od vlastných mien pomocou istých predpôn, napr. záporovej predpony *ne-*. Napr. *Západoslovák*, *Stredoeurópan*, *Staroríman*, *Polonemec*, *Praslovania*, *Exbratislavčan*, *Novobratislavčan*, *Protokelti*, *Profrancúz*, *Nerus*, *Neslovan*, *Neparížan* (Dvonč. SR, 26, 1961, s. 252; SR, 33, 1968, s. 63—64).

Od všeobecného názvu označujúceho svetovú stranu sa píše s veľkým začiatočným písmenom názov *Severan* vo význame „Škandinávec.“ Inak sa píše podobné odvodené názvy s malým začiatočným písmenom (porov. ďalej).

Za vlastné mená sa nepokladajú, a preto sa píše s malým začiatočným písmenom názvy označujúce členov kolektívov iného druhu, t. j. prívržencov hnutí, členov záujmových, pracovných a i. skupín a pod.

Ide o pomenovanie príslušníkov, prívržencov a členov organizácií a pod. pomenovaných podľa osôb, národov, miest, prípadne aj inak. Sú to napr. prívrženci politických smerov, skupín: *leninovec*, *marxista*, *jakobín*, *staroslovák*, *mladočech*, *sukarnovec*, *prosukarnovec* (Dvonč. SR, 33, 1968, s. 63—64 a SR, 31, 1966, s. 321); prívrženci hnutí pomenovaní podľa miestneho názvu: *mníchovan*, *európan*, *martinčan* (Dvonč. SR, 36, 1960, s. 315); vyznavači filozofických a iných smerov: *platoník*, *aristotelovec*, *kantovec*, *hegelovec*; príslušníci literárnych skupín: *berňolákovec*, *štúrovec*; účastníci vojenských a povstaleckých jednotiek: *hurbaništa*, *kuruc*, *labanec*, *kozák*, *janičiar*, *hajdamák*, *maameluk*; príslušníci náboženských vyznaní a siekt: *hind*, *budhista*, *kresťan*, *mohamedán*, *moslim*, *husita*, *izraelita*, *luterán*, *kalvín*, *anglikán*, *bogomil*, *anabaptista*, *arián*, *farizej*, *nestorián*; členovia pracovných hnutí a kolektívov: *mičurinec*, *mičurinovec*, *stachanovec*, *dimitrovec* („pracovník závodu J. Dimitrova“); *doprastavák* („pracovník Doprastavu“; pomenovania typu *doprastavák* sa však hodnotia ako slangové); členovia mníšskych rádov (reholí): *jezuita*, *františkán*, *dominikán*, *benediktín*, *johanita*, *augustinián*; členovia umeleckých súborov: *lúčničiar*,

alexandrovec (G. Horák, SR, 24, 1959, s. 318—319); osoby pomenované podľa názvov časopisov: *hlasista*, *prúdista*, *davista*, hovorové *práccista*, *smenár* (L. Dvonč, SR, 31, 1966, s. 320—321); členovia politických strán, spolkov a spoločenských alebo záujmových organizácií: *komunista*, *matičiar*, *zväzarmovec*, *odborár*, *zväzák*, *pionier*, *iskra* (G. Horák, SR, 24, 1959, s. 318), *komsomolec*, *sokol*, *slovanista*; osoby pomenované podľa vzťahu k iným národom: *maďarón*, *poturčenec*, *pogrčtenec*, *antisemita*, podobne aj *rusofil*, *pansláv*, *germanofób* (1000 poučení zo spis. slovenčiny, 1. vyd. 1971, s. 67); príslušníci spoločenských zoskupení a spoločenských siekt: *patricij*, *brahmán*, *saducej*, *junker*; hánlivé názvy inovercov: *gój*, *daur*.

S malým začiatočným písmenom sa píše aj názvy príslušníkov rás, antropologických typov, vývinových štádií človeka a pod.: *beloch*, *černoch*, *neger*, *kreol*, *mestic*, *cigán*, *neandertálec*; názvy obyvateľov pomenovaných podľa svetových strán alebo terénu: *východniar*, *západniar*, *orientálec*, *horniak*, *dolniak*, *dolňan* (v obci), *goral*; posmešné a iné názvy príslušníkov nárečí: *hútorák*, *soták*, ako aj názvy rozličných nadprirodzených bytostí: *rusalka*, *zmok*, *satán*.

Podobne sa píše aj všeobecné názvy ľudí, ktoré vznikli z vlastných mien osôb: *xantipa*, *mecenáš*, *lazar*, *matuzalem*, *nimród*, *judáš*, *nestor*, *kvizling*, *herostrat*, *donkichot* (1000 poučení zo spis. slov., 1971, s. 12 a 57). Mená národov, kmeňov a pod. prenesené na ľudí istých vlastností, najmä zlých sa píše tiež s malým písmenom: *vandal*, *apač*, *škót*, *filistín* (= prefikanec). Podobne sa píše, ak sú prenesené na označenie zvieracích plemien: *arab*, *valaška*, *holanďan*, *indián*.

S malým začiatočným písmenom sa píše v prenesenom význame použité osobné mená: *august* (šašo), *gašparko* (postava v bábkovom divadle), *gašpar* (šašo), *ďora* (hlúpa žena), *ďuro* (hlupák) alebo mená v ustálených frazeologických spojeniach: *hlúpy kubo*, *nech som kubo*, *mať filipa* (dôvtip); s veľkým začiatočným písmenom sa však píše vlastné mená v spojení *hlúpy Jano*, *neveriaci Tomáš* (Horák, Jazyková poradňa I, 1957, s. 29—30). S malým písmenom sa píše *benjamin* „najmladší člen rodiny“, *silvester* „posledný v skupine“ (1000 poučení . . . , 1971, s. 258).

Mená *Cigán/cigán*, *Žid/žid*, ako aj *Viking/viking* sa píše dvojako podľa toho, či označujú príslušníka etnickej skupiny alebo iného príslušníka (antropologický typ, náboženské vyznanie; Š. Peciar, Slovo a tvar, s. 1949, s. 146—147; J. Kaňa, SR, 31, 1966, s. 309—311).

Z nášho výkladu vyplýva, že názov *habán* ako pomenovanie príslušníka náboženskej sekty sa píše s malým začiatočným písmenom.

Filozofická fakulta UK
Gondova 2, Bratislava

Niektoré problémy pri prevzatých termínoch

IVAN MASÁR

1. Úspešné dorozumievanie odborníkov používajúcich rozličné jazyky zabezpečuje sa okrem iného prostredníctvom medzinárodnej terminológie. Dnes už málokto pochybuje o výhodách toho, že sa v mnohých jazykoch tie isté pojmy pomenúvajú rovnakými prostriedkami. Po pochopiteľnom preferovaní domácich pomenúvacích prostriedkov, známom zo začiatkov cieľavedomej starostlivosti o odbornú lexiku, resp. o celú slovnú zásobu spisovnej slovenčiny, dospelo sa v súčasnosti aj u nás do situácie, že v terminologickej praxi sa podstatne oslabili obavy z preberania cudzích termínov, „že v našom období sa už ani v odbornej terminológii neuplatňuje purizmus“ (Ružička, 1970, s. 121) a ďalej že „niet odporu proti medzinárodnej terminológii, ani proti potrebným cudzím prevzatým termínom: zdôrazňuje sa ďalekosiahla paralelnosť domácej i medzinárodnej nomenklatúry“ (tamže). V teórii terminológie sa priamo vyzdvihuje veľký význam medzinárodnej terminológie pre teoretické vedné odbory: „Ak sa rovnaké pojmy nazývajú rovnako po celom svete, má to nesmierne výhody“ (Horecký, 1956, s. 69).

Citované konštatácie zaiste adekvátne vystihujú celkové tendencie uplatňované pri dotváraní a uštalovaní našej súčasnej odbornej lexiky. Pravda, na ich základe by sa nemal zastierať fakt, že daktoré medzinárodné, resp. prevzaté termíny môžu mať v konkrétnom národnom jazyku aj isté nevýhody. Pritom nejde ani tak o nevýhody spojené s uplatňovaním medzinárodných termínov na úkor samobytnosti jednotlivých národných jazykov a ich terminológií, ale predovšetkým o nevýhody zapríčiňujúce v odbornej oblasti nepresné alebo nespoľahlivé dorozumievanie. Z praxe odborných názvoslovných komisií vyberáme také prevzaté slová — spravidla internacionalizmy —, ktoré z rozličných príčin pomenovaciú funkciu nespĺňajú dosť spoľahlivo.

2. Ako vidieť z častého výskytu slov prevzatých do odborných terminológií a nomenklatúr z latinčiny a gréčtiny, odborníkom je spravidla dobre známa vnútorná forma (slovotvorná motivácia) preberaných pomenúvacích prostriedkov. Len tak si možno vysvetliť, že napr. v zoologickom názvoslovnom systéme, ale rovnako aj v botanickom a vo viacerých ďalších sa okrem názvov utvorených z domácich prostriedkov hojne využívajú názvy vzniknuté adaptovaním vedeckých latinských mien (porov. *Solifugae* — *solifúgy*, *Trilobita* — *trilobity*, *Ricinulei* — *ricinuly*, *Cyclopoidea* — *cyklopy*, *Propodoplea* — *propodopleá*). Lenže podrobnejšia vecná analýza spolu s významovým rozborom názvu môže v jednotlivých prípadoch ukázať, že ani latinský

názov nespĺňa vždy požiadavky, ktoré sa kladú na termíny a názvy z vecnej i jazykovej stránky. Napr. v latinskom názve *Protomonadina*, ktorý sa v adaptovanej podobe *protomonadiny* doteraz používal v slovenskej zoologickkej nomenklatúre, časť *proto-* s významom „prvý, prvotný, hlavný, primárny“ nie je opodstatnená z vecnej stránky. Živočíchy patriace do radu *Protomonadina* nemajú totiž z vývinového hľadiska primárne postavenie oproti živočíchom z radov *Trichomonadina*, *Hypermastigina*. Slovtvorná motivácia názvu motivačným prvkom *proto-* je teda vecne nenáležitá, a tak je pochopiteľný návrh nahradit' doteraz používané slovakizované názvy *protomonadiny*, *trichomonadiny*, *hypermastiginy* zloženými názvami *málobičikavce*, *viacbíčikavce*, *mnohobíčikavce*, v ktorých je motivujúcim prvkom dôležitý morfológický znak spomínaných radov živočíchov — počet bičíkov na ich tele. Motivujúci prvok sa zvolil na základe toho, že spomínané rady živočíchov sa spoločne zaraďujú do vyššej systematickej jednotky — do kmeňa *Flagellata* (*bičíkavce*). Ukazuje sa, že odmietnutie latinského názvu i jeho adaptovanej podoby a uprednostnenie názvov utvorených z domácich prvkov sa v takýchto prípadoch opiera o vecné dôvody, a nie o dajaké zvyšky umelo živého odmietavého postoja k cudzím slovám.

Prirodzene, okrem zoológov si pri uspokojovaní pomenovacích potrieb pomáhajú adaptáciou grécko-latinských slov aj iní odborníci. No ani v iných odboroch takéto vypožičiavanie nie je vždy bezproblémové. Spomenieme komplikácie vzniknuté pri pokuse adaptovať dvojicu latinských názvov *calvaria* — *calvarium* a začleniť ich do slovenského antropologického názvoslovia. Adaptácia latinských názvov je síce veľmi jednoduchá (porov. podoby *kalvária*, *kalvárium*), ale prevzatíu obidvoch adaptovaných názvov prekážajú interné jazykové dôvody — homonymia niektorých tvarov adaptovaných názvov a homonymia ich adjektívnych odvodenín (prídavné meno má od obidvoch podstatných mien podobu *kalváriový*), ktoré sa v antropologických a archeologických prácach používajú naozaj veľmi často.

Ako ekvivalent latinského názvu *calvaria* sa ustálil v slovenskom anatomickom názvosloví názov *lebečná klenba*, *črep*. Tento názov sú povinní akceptovať aj archeológovia a antropológovia, lebo je nemyšliteľné, aby si utvárali vlastné anatomické názvoslovie. Akceptovaním tohto názvu utvára sa možnosť na adaptáciu a prevzatie názvu *calvarium* do slovenského antropologického názvoslovia, pretože dvojice *kalvárium*, *kalváriový* — *lebečná klenba*, *lebečnoklenbový* nemôžu zapríčiniť v odbornom dorozumívaní také kolízie ako dvojice *kalvária*, *kalváriový* — *kalvárium*, *kalváriový*. (Pozri o tom aj KS, 12, 1978, s. 128.)

2.1. V konkrétnom národnom jazyku, resp. v terminológii istého od-

boru môžu vyvolať nepredvídané komplikácie internacionalizmy a vôbec prevzaté slová s podobnou slovo tvornou stavbou. Ako sme už spomenuli, špecialisti poznajú vnútornú formu prevzatých termínov, a tak možno predpokladať, že takéto termíny fungujú pri výmene odborných informácií spoľahlivo. To však nemožno povedať s istotou o širšej odbornej praxi, čo napokon vidieť z toho, že sa v nej uprednostňujú domáce názvy pred prevzatými. Príklad na takýto postup poskytujú dvojica termínov *tachometer* (= prístroj na sledovanie rýchlosti vozidla a prejdených kilometrov) — *tachymeter* (= prístroj na meranie dĺžok vodorovných a výškových uhlov). O prvom termíne možno povedať, že je všeobecne známy, druhý termín sa používa v geodetickej terminológii a pozná ho iba úzky okruh odborníkov. Dvojica *tachometer* — *tachymeter* je zaujímavá tým, že obidva termíny majú veľa spoločného z vonkajšej stránky, ale každý sa používa v inom význame. A pozoruhodné je na nich aj to, že sám slovo tvorný rozbor nestačí v úplnosti na ich významové odlišenie, lebo v obidvoch termínoch sa rovnako vydeľuje časť súvisiaca s gréckym slovom *tachys* „rýchly“, resp. *tachytes* „rýchlosť“ a nesamostatná časť *-meter* znamenajúca v slovách s grécko-latinským alebo aj domácim základom, že osoba alebo zariadenie meria to, čo pomenúva prvá časť zloženiny. Z tejto konštatácie o slovo tvornej stavbe termínov *tachometer*, *tachymeter* by vychodilo, že ide o rovnoznačné termíny odlišujúce sa iba spôsobom tvorenia: termín *tachometer* sa zaraďuje do skupiny prevzatých slov spojených do novej významovej jednotky spájajúcou hlásku *-o-* (*porov. tachogram, tachograf, rádiometer, spektrografia*), kým termín *tachymeter* vznikol zrazením, primknutím slovo tvorných zložiek takisto ako termíny *tachykardia, tachylália, tachymetria* a i. Použitie motivujúceho prvku *tachys, tachytes* v názve *tachometer* sa prijateľne odôvodňuje v opise, definícii termínu, no použitie toho istého motivačného prvku v termíne *tachymeter* definícia neobjasňuje; dá sa odôvodniť iba sprostredkovane — pomocou termínu *tachymetria*, skrátene definovaného ako „rýchla a výkonná meračská metóda“. *Tachymeter* je totiž prístroj na tachymetrické meranie, zjednodušené prístroj umožňujúci merať rýchlo. Motivačný prvok sa síce takto sprostredkovane a vlastne dosť zložito dá odôvodniť, lenže popri okolnosti, že termín *tachymeter* je svojím ustrojením veľmi blízky termínu *tachometer*, práve aj zložité „odkrývanie“ motivačie vedie v praxi k používaniu termínu *rýchlomer*, teda termínu utvorenému z domácich slovo tvorných prvkov.

Nielen blízka slovo tvorná skladba termínov prevzatých z iných jazykov, ale aj prevzaté termíny, ktorých zložky sa hláskovým inventárom zhodujú s daktorými domácimi slovami majúcimi, pravdaže, celkom iný význam, zapríčiňujú v odbornom dorozumívaní neželateľné

komplikácie. Tak sa to ukazuje pri prevzatých termínoch *klinometer* a *horometer*. Na základe neželateľnej asociácie s domácim slovom *klin* vytláča sa z používania prevzatý termín *klinometer* (= prístroj na meranie malých výškových rozdielov) a nahrádza sa domácim termínom *sklonomer**. Podobne pri prevzatom termíne *hbrometer* (= elektromer na meranie využitia pracovného času počas pracovného dňa) asociuje prvá časť zloženého slova s domácim slovom *hora*, a preto sa otvára možnosť uprednostňovať a širšie využívať domáci termín *pracomer*.

2.2. Napokon treba spomenúť, že odborný styk môžu sťažovať nielen prevzaté termíny s grécko-latinským základom, ale aj termíny preberané z iných jazykov. Neprestajné ťažkosti a neistotu napr. pri redigovaní technickej literatúry vyvoláva pomenovanie odpadovej pary z tepelných zariadení (ide o paru vznikajúcu odparovaním cukrových a iných roztokov a využívanú na vyhrievanie ďalšieho odparovacieho telesa), t. j. starší termín *bryd*, *brydová para* (nem. *Brüendampf*, angl. *waste vapour*). Súvislosť s nemeckým termínom mnohým používateľom slovenskej technickej literatúry a terminológie nie je známa, a preto význam termínov *bryd*, *brydová para* chápú, len ak sa tieto termíny osobitne vysvetlia. Z novšie zavádzaných termínov sa širšia odborná prax nevláda vyrovnáť s termínom *display* preberaným dosť mechanicky z angličtiny. Príčina je jasná: raz sa tento termín používa vo význame „zobrazenie“, inokedy sa ním rozumie „zobrazovacia jednotka“ alebo aj „zobrazovacie zariadenie, obrazovka“. Zavádzanie takýchto termínov nie je pre slovenskú odbornú terminológiu prínosom a nemôže mať úspech. Za neúspešný treba pokladať aj pokus vypomôcť si v terminológii hudobnej výchovy názvom *kyst* (= časť ruky od zápästia po konce prstov) preberaným z ruštiny s odôvodnením, že slovenčina nemá na pomenovanie spomenutej časti ruky jednoslovný názov, lež iba opis. Tu sa neberie do úvahy prinajmenej to, že v spisovnej slovenčine je slovo *kyst* básnický výraz s významom „stravec, kystka“ (pozri SSJ I, s. 809) a že tento význam je naozaj dosť vzdialený od toho, čo sa vyžaduje na uspokojenie konkrétnej pomenovacej potreby.

3. Problematika pri jednotlivých skupinách prevzatých termínov sa v podstate dá zúžiť na otázku motivovanosti (nemotivovanosti) termínov, možno ju teda posudzovať podľa kritéria motivačnej zreteľnosti. V ňom je totiž implicitne obsiahnutý postoj k prevzatým slovám používaným buď na terminologické ciele, buď na obohatenie slovnej

---

* Termínu *klinometer* sa z naznačených príčin vzdala terminologická komisia pri Slovenskej správe geodézie a kartografie.

zásoby konkrétneho národného jazyka. Ak sa termíny posudzujú podľa tohto kritéria, vychodí to tak, že prevzaté termíny tomuto kritériu nevyhovujú a v zásade ich treba chápať ako nemotivované. Pri nemotivovaných názvoch a termínoch *protomonadiny*, *tachymeter*, *kalvária* atď. nemožno správne určiť ich sémantiku bez dopĺňajúcich, spravidla dosť zložitých vysvetlení, kým motivované (opisné) názvy *jednobičikavce*, *rýchlomer*, *lebečná klenba* používateľ slovenčiny chápe bez ťažkostí, lebo sú významovo priezračné. Z toho sa pre zabezpečenie bezporuchového dorozumievania v odbornej oblasti ukazuje vec zásadnej dôležitosti, „že totiž jen s hlediska vnějšího, cizího pozorovatele je pouto mezi označujícím a označovaným pouhou náhodilostí, kdežto pro toho, pro koho je daný jazyk jazykem mateřským, se tento vztah mění v nutný“ (Jakobson, 1970, s. 33). Hoci termíny majú v odbornom jazyku špecifické funkcie, z naznačeného hľadiska ich nemožno chápať inak ako netermíny.

Z predchádzajúcich rozborov jednotlivých termínov, z citátov a úvah možno vyvodíť pre prácu v oblasti terminológie záver, že preberaniu internacionalizmov a cudzích slov vôbec sa síce netreba meravo brániť, ale že každé prevzatie treba dôkladne uvážiť. V istej zložke je teda starostlivosť o terminológiu konkrétneho národného jazyka neprestajným regulovaním dvoch protichodných tendencií: tendencie po preberaní cudzích pomenovacích prostriedkov a tendencie po utváraní termínov z domácich zdrojov. Ako ukazujú analyzované termíny, spontánny príklon k prvej tendencii nie je vždy terminologicky efektívny (často je iba pohodlný). Zaujímavý je postoj jedného nášho odborníka k tomuto problému: „Nepoznám nijaký presvedčivý argument v prospech termínov prevzatých z hocikade, ak môžeme načrieť do domácich zdrojov“ (Findo, 1970, s. 100). Takýto postoj by sa mohol zdať jednostranný alebo kvalifikovať ako špecifický pre istú vývinovú etapu národného jazyka. Možno však ukázať, že nadbytočné zatažovanie terminológie preberaním cudzojazyčných termínov nie je vítaným javom ani v inonárodných terminológiách, ba priamo sa kvalifikuje ako „veľký nedostatok“ (Kak rabotať..., 1970, s. 12). Hoci sú mnohostranné jazykové a odborné kontakty v súčasnosti veľmi bežné a ich sprievodným znakom je vzájomné obohacovanie inventára pomenovacích prostriedkov, preda sa nie je želiteľné „bez potreby vnášať do jazyka cudzojazyčné termíny, pretože veľkú pozornosť treba venovať tomu, aby sa dosiahla tesná súvislosť termínu s príznakmi daného pojmu“ (tamže). Ak sa aj v jednotlivých terminológiách vyskytuje značné množstvo prevzatých termínov, neslobodno to chápať ako „osudové spojenie týchto terminológií s výpožičkami z konkrétnych jazykov“ (Danilenko, 1977, s. 168), pretože „v každom národnom jazyku sa terminológia buduje predovšetkým z prostriedkov vlastného

národného jazyka“ (tamže). S tým musia rátať aj odborníci, ktorí bez akýchkoľvek zábran preberajú termíny z rozličných jazykov, v ostatnom čase najmä z angličtiny.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

LITERATÚRA

DANILENKO, V. P.: Russkaja terminologija. 1. vyd. Moskva, Izdatel'stvo Nauka 1977. 243 s.

FINĎO, B.: O mojom vzťahu k slovenčine. Kultúra slova, 4, 1970, s. 100—101.

HORECKÝ, J.: Základy slovenskej terminológie. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1956. 148 s.

JAKOBSON, R.: Hledání podstaty jazyka. In: 12 esejí o jazyce. Praha, Mladá fronta 1970, s. 29—45.

Kak rabotať nad terminologijej. 1. vyd. Moskva, Izdatel'stvo Nauka 1968. 75 s.

RUŽIČKA, J.: Spisovná slovenčina v Československu. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV, 1970. 256 s.

Niekoľko hydínarských chovateľských názvov

ALBÍN OKÁL

Vynikajúce výsledky vedeckého výskumu i šľachtiteľského úsilia za posledné desiatky rokov podstatne urýchlili intenzifikáciu chovu hydiny a neprestávajú byť inšpiráciou bohatej publikačnej činnosti. Tieto skutočnosti mali na chovateľskú prax taký silný vplyv, že ťažisko prudko rastúcej trhovej produkcie hydínových výrobkov sa z malochovateľskej sféry presunulo na veľké špecializované farmy, patriace integrovaným združeniam. Neobyčajne rýchly pokrok v chove hydiny vyžaduje prehodnotiť viaceré odborné názvy, a tak prispieť k zjednoteniu hydínarskej terminológie.

Základné chovateľské pojmy

Názov *hydina* [č. *drúbež*, r. *ptica*, a. *poultry*, *fowls*, n. s. *Geflügel**] zahŕňa viaceré druhy zdomácnených i v prírode voľne žijúcich vtá-

* Pri niektorých termínoch uvádzame v zátvorkách aj české (č.), ruské (r.), anglické (a.) a nemecké (n.) ekvivalenty.

kov, ktoré ľudia — na svoju obživu, kvôli periu alebo na iný úžitok — chovajú, prípadne ich lovia alebo len hája. Bežne sa rozlišuje *domáca* a *poľná hydina*. Domáca hydina sa člení na *hrabavú*, *vodnú* a *holuby*. Medzi hrabavú domácu hydinu patrí:

kura (č. *kur*, r. *kura*, a. *hen*, n. s. *Huhn*),

morka (č. *krůta*, r. *indejka*, a. *turkey*, n. e. *Pute*),

perlička (r. *cesarka*, a. *guinea-fowl*, n. s. *Perlhuhn*),

japonská prepelica (č. *japonská křepelka*, r. *perepel*, a. *quail*, n. e. *Wachtl*),

páv (r. *pavlin*, a. *pea*, n. r. *Pfau*).

Medzi vodnú domácu hydinu patrí:

kačka (č. *kachna*, r. *utka*, a. *duck*, n. e. *Ente*),

hus (č. *husa*, r. *gus*, a. *goose*, n. e. *Gans*).

Za poľnú hydinu sa u nás považuje:

bažant (r. *fazan*, a. *pheasant*, n. r. *Fasan*),

jarabica (č. *koroptev*, r. *kuropatka*, a. *partridges*, n. s. *Rebhuhn*),
poľná prepelica.

Spoločné názvy vekových a úžitkových kategórií domácej hydiny

Vtáky, podobne ako iné živočíchy, sa podľa veku a stupňa vývinu zaraďujú medzi mláďatá alebo medzi dospelé. Za *mláďatá* sa považujú živočíchy od vyliahnutia do dosiahnutia pohlavnej dospelosti. Chovatelia rozlišujú *mladšie* a *staršie mláďatá*. *Dospelé* živočíchy zaraďujú podľa veku medzi *mladé* alebo medzi *staré*. Názvom *mladšie mláďatá* označujú hydinári mláďatá hydiny od vyliahnutia do obrastenia pravým perím. *Staršie* sú *mláďatá* od obrastenia pravým perím do dosiahnutia pohlavnej dospelosti. *Dospelá* (pohlavne zrelá) *hydina* v prvom úžitkovom roku sa volá *mladá*; v ďalších úžitkových rokoch *stará*.

Podľa spôsobilosti dávať požadovaný jednorazový alebo opakovaný úžitok hydinári rozdeľujú hydinu na nezrelú a zrelú.

Nezrelá je tá *hydina*, ktorá ešte nemôže dať očakávaný úžitok. Preto sa buď vykrmuje, odchováva alebo dokrmuje.

Odchovávajú (prichovávajú, dochovávajú) sa *mláďatá* predurčené na plemenitbu alebo *mládky* predurčené na produkciu konzumných vajec. Odchované mláďatá sa označujú názvom *chovná hydina*. Odchov trvá od vyliahnutia do pohlavnej dospelosti a má sa uskutočňovať tak, aby dospelá hydina potom čo najdlhšie dávala požadovaný úžitok. V intenzívnych veľkochovoch sa uskutočňuje iba *umelý odchov* v špeciálnych odchovniach. Pod termínom *odchovňa* sa rozumie buď iba budova (hala), buď celá farma špecializovaná len na odchovávanie

mláďat hydiny. Napr. *odchovňa kurčiat, odchovňa sliepočiek, odchovňa húsat* a pod.

Výkrmujú sa mláďatá predurčené na mäso. Výkrm trvá od vyliahnutia do dosiahnutia jatkovej zrelosti a vykonáva sa vo výkrmni. *Výkrmňa* je budova alebo celá farma špecializovaná na výkrm mláďat určitého druhu hydiny.

Dokrmujú sa nedostatočne vykŕmené či z odchovu vylúčené mláďatá alebo dospelá hydina vyradená z chovu. Cieľom dokrmu je zlepšiť jatkovú kvalitu hydiny v požadovanom smere a zvýšiť jatkovú výťažnosť. *Dokrm* môže byť *nenútený*, keď hydina prijíma len toľko krmiva, koľko chce. Keď sa hydine násilne vpravuje krmivo do pažeráka, je to *nútený dokrm*. Dokrm sa vykonáva v dokrmovni. *Dokrmovňa* (dokrmňa) je budova alebo celá špecializovaná farma, v ktorej sa uskutočňuje dokrm určitého druhu hydiny.

Za zrelú sa pokladá tá hydina, ktorá je už spôsobilá poskytnúť jednorazový alebo opakovaný úžitok. Rozoznáva sa *zrelosť jatková* a *po-hlavná* (dospelosť). *Jatkovo zrelá hydina* má požadovanú hmotnosť, mäsitosť, tučnotu a zrele perie. Požadované hodnoty sa dosahujú výkrmom alebo dokrmom.

Za dospelú (pohlavne zrelú) sa považuje hydina, keď je vyvinutá tak, že samce sú schopné oplodňovať a samice znášať normálne vajcia. *Dospelá hydina* — podľa úžitku na aký sa chová — patrí buď medzi plemennú, alebo medzi neplemennú. Podľa stavu pohlavnej aktivity sa delí na úžitkovú a jalovú.

Jalová hydina je hydina po skončení reprodukčného cyklu, teda v štádiu odpočinku medzi predchádzajúcim a nasledujúcim znáškovým obdobím, keď samce neoplodňujú a samice neznášajú vajcia. Jalovú hydinu, ktorú chovatelia nemienia ponechať na ďalšie znáškové obdobie, vyradia z chovu buď na dokrm, alebo — ak je v požadovanej jatkovej kondícii — priamo na zabitie.

Úžitková hydina sa vyznačuje poskytovaním opakovaného úžitku, teda samice znášaním vajec a samce oplodňovaním. Úžitkové samice hydiny v štádiu znášania vajec sa volajú *nosnice*.

Medzi *neplemennú hydinu* patria buď iba samice chované len na znášanie konzumných vajec, alebo dospelá hydina vyradená z plemenitby.

Medzi *plemennú hydinu* patria samice i samce uznané za spôsobilé na plemenitbu, teda na produkciu oplodnených vajec, z ktorých sa môžu liahnuť zdravé, životaschopné mláďatá. Za plemennú hydinu sa vo veľkochovoch pokladajú *starorodičovské kŕdle*, nazývané aj *prarodičia*, a *rodičovské kŕdle*, nazývané krátko *rodičia*.

Starorodičovské kŕdle otcovských i materských línii chovajú šľachtiteľské farmy. *Prarodičia* produkujú vajcia, z ktorých sa liahnu mlá-

datá predurčené na plemenitbu, teda na obnovovanie starorodičovských krdľov, ale najmä na zostavovanie rodičovských kompletov. *Šľachtiteľské farmy* dodávajú zvyčajne jednodňové mláďatá (samčeky aj samičky), z ktorých si rozmnožovacie farmy odchovávajú rodičovské krdle.

Rozmnožovacie farmy chovajú rodičovské krdle na produkciu vajec, z ktorých vyliahnuté mláďatá nie sú predurčené na plemenitbu. Mládky pochádzajúce z rozmnožovacích fariem od rodičovských krdľov znáskového typu si produkčné farmy odchovávajú na nosnice konzumných vajec. Naše špecializované produkčné farmy chovajú na výrobu konzumných vajec iba sliepky. V iných štátoch chovajú niektorí chovatelia na produkciu konzumných vajec perlice alebo kačice.

Mláďatá obidvoch pohlaví pochádzajúce z rozmnožovacích fariem od rodičov mäsového typu alebo mäsové hybridy sa neodchovávajú, lež vykrmujú.

Názvy vekových a úžitkových kategórií hlavných druhov domácej hydiny

Ďalší výklad sa vzťahuje iba na kury, morky, kačky a husi. Názov *kura* sa vzťahuje na druh, teda na obidve pohlavia i na všetky vekové a úžitkové kategórie tohto druhu hydiny. Uvádza sa, že jestvujúce plemená kúr vznikli z týchto druhov a ich variet: *Gallus lafayetti*, *Gallus bankiva*, *Gallus sonnerati*, *Gallus varius*.

Od názvu *kura* sú odvodené názvy ďalších pojmov, napr.: *plemená kúr*, *kuracína*, *kuracie perie*, *kurín*, *kurník*, *kurínek*, *kuracinec* a iné. *Kurín* je budova, v ktorej sa chovajú kury. *Kurník* alebo *kurínek* je malý kurín (u drobnochovateľov). *Kuracinec* je trus kúr.

Sliepka (č. *slepice*, r. *kurica*, a. *hen*, n. *e Henne*) je dospelá samica, teda dospelá kura samičieho (♀) pohlavia. Názov *kura* teda nie je synonymum slova *sliepka*. Od slova *sliepka* sú odvodené viaceré názvy, napr. *slepačina*, *slepači* (v spojeniach *slepačie mäso*, *slepačia polievka*, *slepačie vajce*, *slepačie perie*, *slepačia farma*). Všetky tieto názvy sa vzťahujú iba na sliepky, teda nie na kohúty ani na kurčatá. Praktickí chovatelia však rozlišujú aj tzv. *kuracie* (*kurčacie*) *vajcia*. Pod kuracím vajcom rozumejú prvé, malé (pod 43 g) vajce, aké začínajú znášať sliepočky, keď už prestávajú byť kurčatami a dospievajú na sliepky.

Kohút (č. *kohout*, r. *petuch*, a. *cock*, n. *r Hahn*) je dospelý samec kúr.

Kurča (č. *kuře*, r. *cyplonok*, *kurionok*, a. *Chicken*, n. *s. Hünchen*, *s Kücken*) je mláďa kúr od vyliahnutia do dosiahnutia dospelosti. ČSN 46 6410 za kurča považovala mláďa kúr od vyliahnutia do veku,

v ktorom bolo možno podľa zovňajšku rozoznať jeho pohlavie. V novšom vydaní tejto normy sa názvom *kurča* označuje mláďa kúr od vyliahnutia do 42 dní. Naproti tomu ČSN 57 3039 medzi kurčatá zaraďuje mláďatá kúr do veku 6 mesiacov. Táto ČSN sa stotožňuje s vymedzením pojmu *kurča* zaužívaným v chovateľskej praxi. Chovatelia však rozoznávajú *mladšie* a *staršie* kurčatá. Za *mladšie* kurčatá pokladajú mláďatá kúr od vyliahnutia do obrastenia pravým perím. Vek (termín), v ktorom kurčatám dorastá pravé perie, závisí od plemena, typu, prostredia i výživy. Preto nemôže byť pre všetky plemená a typy rovnaký. Vykrmované kurčatá mäsového typu, keď obrastú pravým perím, sú zvyčajne aj jatkovo zrelé. Pravda kohútiky bývajú jatkovo zrelé o niečo prv ako sliepočky. Za *staršie* kurčatá považujú chovatelia mláďatá kúr od obrastenia pravým perím do dosiahnutia pohlavnej zrelosti. Vek, v ktorom kurčatá dospievajú, závisí od plemena, typu i od výživy a opatery počas odchovu. Tento vek patrí k charakteristike každého plemena či typu kúr. Preto nemôže byť rovnaký pri všetkých plemenách ani typoch. No vo veku 6 mesiacov býva väčšina ušlachtilých typov kúr dospelá.

Kohútik je kurča samčieho (♂) pohlavia.

Sliepočka alebo *kurička* (č. *slepička*, *kuřice*) je kurča samičieho (♀) pohlavia.

Často sa navzájom zamieňajú výrazy *sliepočka*, *mláďka*, *jarica*, *kurica*, ako keby to boli synonymá. Lenže v odbornej reči ich nepokladáme za synonymá. Dôležité je rozlíšiť najmä výrazy *mláďka* a *jarica*. *Mláďka* je mláďa samičieho (♀) pohlavia ktoréhokoľvek druhu hydiny. *Jarica* (č. *jařice*) je mláďka vyliahnutá na jar toho roku. *Kurica* je ruský názov zodpovedajúci nášmu slovu *sliepka*. Aj význam slova *brojler* sa často zužuje. *Brojler* je pôvodne anglický, dnes už medzinárodný názov (odvodený od slovesa *to broil*), ktorým sa označuje mláďa vykrmované alebo vykrmené na pečenie (opekanie, grilovanie). *Brojler* má teda širší význam. Vztahuje sa nielen na mláďatá všetkých druhov hydiny, ale aj na králičatá, jahňatá, prípadne aj na iné mláďatá, ktoré sa pripravujú spomenutými kuchárskymi spôsobmi. Preto keď sa hovorí alebo píše o brojleroch, treba uviesť, o aké brojlerý ide. Napr.: *brojlerý kurčatá*, *brojlerý húsatá*.

Morka je názov druhu domácej hydiny, ktorá pochádza z divo žijúceho druhu *Meleagris gallopavo* i jeho príbuzných druhov a variet. Keďže pre dospelú samicu tohto druhu hydiny nemáme vhodné osobitné pomenovanie, označuje sa aj ona názvom *morka* (č. *krůta*, r. *in-duška*, a. *turkey-hen*, n. e. *Pute*).

Moriak (č. *krocán*, r. *индюк*, a. *turkey*, n. e. *Truthahn*, r. *Puter*) je dospelý samec z tohto druhu hydiny.

Morča (č. *krůtě*, r. *индюшонок*, a. *turkey-chick*, n. s. *Putchen*, s. *Pute-*

küken) je mláďa moriek. V odborovej norme ON 46 7061 nie je pojem *morča* presne vymedzený. Podľa nej sú morčatá aj mláďatá staršie ako 10 týždňov. V ČSN 46 6440 sa morčatá vymedzujú ako mláďatá do veku 8 týždňov. Okrem toho je v nej reč aj o starších morčatách do veku, v ktorom podľa vonkajšieho vzhľadu a správania sa možno rozoznať ich pohlavie (16 týždňov). Lenže podľa pohlavia by sa mali triediť morčatá hneď po vyliahnutí. Praktickí chovatelia rozlišujú *mladšie* a *staršie morčatá*. Za *mladšie* považujú *morčatá* do veku, kým neobrastú pravým perím a nemajú na krku sperlenú kožu, teda do 8 až 10 týždňov. *Staršie morčatá* sú potom až do dosiahnutia pohlavnej dospelosti, čo býva vo veku 24 až 26 týždňov.

Moriačik je mláďa moriek samčieho (♂) pohlavia. *Moročka* je mláďa moriek samičieho (♀) pohlavia. Od názvu *morka* sú odvodené viaceré výrazy. Napr.: *morčáci* (v spojeniach *morčacie vajcia*, *morčacie mäso*, *morčacie perie*, *morčacia farma*), *morkáreň* a iné. *Morkáreň* je budova (hala) alebo aj celá farma určená na chov moriek. *Morčacie mäso* je mäso z dospelých moriek obidvoch pohlaví, ale aj z mláďat moriek.

Kačka je druh domácej vodnej hydiny pochádzajúcej z druhu *Anas platyrhynchos* alebo *Cairina moschata*.

Kačica je dospelá samica tohto druhu hydiny.

Káčer (r. *selezeň*, a. *gander*, n. r. *Enterich*) je dospelý samec tohto druhu vodnej hydiny.

Káča (č. *kachně*, r. *uťa*, a. *Duckling*, n. s. *Enteküken*, s. *Entchen*, s. *Entlein*) je mláďa kačiek. Podľa ČSN 46 6540 je *káča* (*kachně*) iba mláďa od vyliahnutia do veku 42 dní. Naproti tomu ČSN 46 7077 považuje za *káčatá* mláďatá kačiek od vyliahnutia do dosiahnutia pohlavnej dospelosti, teda tak ako je zaužívané v chovateľskej praxi. Chovatelia rozlišujú *mladšie* a *staršie káčatá* podobne ako kurčatá.

Káčerík je mláďa samčieho (♂) pohlavia.

Káčička je mláďa samičieho (♀) pohlavia.

Od podstatného mena *kačka* sú odvodené viaceré názvy súvisiace s chovom kačiek. Napr.: *kačín*, *kačacina*, *kačáci* (v spojeniach *kačacia masť*, *kačacia pečeň*, *kačacie perie* a *páperie*, *kačacia farma*, *kačacie vajcia*). *Kačín* je budova vyhradená na chov kačiek. *Kačacina* je kačacie mäso. *Kačacia pečeň* je najväčšia žltá v tele kačiek (č. *játra*). Zväčšená a stučnená pečeň z dokrmených kačiek sa pokladá za lahôdku. *Kačacia pečienka* (č. *pečinka*) je pečená kačacina, pečená kačka. *Kačacie vajcia* u nás konzumujú iba niektorí drobnochovatelia, ktorí chovajú kačice na produkciu konzumných vajec na samozásobenie. Kačky sa prevažne chovajú iba na mäso.

Vidiecke gazdinky rozlišujú *kačky chudé* (*hladné*, *nádvorné*) a *kŕmne*. *Nádvorné* sú dorastené kačky, ktoré však nemajú požadovanú

vrstvu podkožného tuku. *Kŕmne* kačky sú dokŕmené na požadovanú mäsitosť i tučnosť.

Hus je názov druhu domácej vodnej hydiny z rodu husovitých vtákov, medzi ktoré patria: *Anser anser cinereus*, *Branta canadensis*, *Cygnopsis cygnoides*, *Alopochen aegyptiacus*, *Casura casura*, *Turdona turdona* a iné. Pretože dosiaľ nemáme vhodnejšie pomenovanie dospelaj samice tohto druhu vodnej hydiny, označujeme aj ju názvom *hus*.

Gunár (č. *houser*, r. *gusak*, a. *Gunder*, n. r. *Gänserich*, r. *Gänter*) je dospelý samec tohto druhu hydiny.

Húsa (č. *house*, r. *gusionok*, a. *gosling*, n. s. *Gänseküken*, s. *Gän-schen*, s. *Gänlein*) je mláďa husi. V ČSN 46 6510 sa názvom *húsa* (č. *house*) označuje mláďa od vyliahnutia do veku 42 dní. ČSN 46 7077 však uvádza požiadavky na húsatá do pohlavnej zrelosti z hľadiska obsahu živín. Aj chovatelia nazývajú húsatami mláďatá husí od vyliahnutia do dosiahnutia pohlavnej dospelosti. *Mladšie* a *staršie húsatá* rozlišujú chovatelia podľa rovnakých kritérií ako mláďatá hydiny všeobecne.

Gunárik je húsa samčieho (♂) pohlavia.

Húska je húsa samičieho (♀) pohlavia.

Húsatá sa buď hneď po vyliahnutí odchovávajú, alebo vykrmujú a potom ešte prípadne dokrmujú. Dospelé husi — tak ako ostatné druhy hydiny — sa podľa veku delia na mladé a staré. *Mladé husi* sú dospelé husi v prvom znáškovom roku. *Staré husi* sú husi v druhom a ďalších znáškových rokoch. Vykrmujú sa teda húsatá, a nie mladé husi. Mladé husi sa môžu prípadne dokrmovať.

Narastené neplemenné husi sa v praxi delia ešte na nádvorné a kŕmne. *Nádvorné husi* (*chudé*, *hladné*) sú staršie húsatá alebo dospelé husi obidvoch pohlaví, ktoré alebo nemajú požadovanú živú hmotnosť a mäsitosť, alebo nie sú dosť tučné, takže ich treba dokŕmiť. *Kŕmne husi* sú jatkovo zrelé staršie húsatá alebo dospelé husi obidvoch pohlaví.

Podľa stupňa stučnenia rozoznávajú nakupovači hydínárskeho priemyslu medzi kŕmnymi husami:

— *Pečienkové husi* — sú to staršie húsatá alebo mladé dospelé husi jatkovy zrelé, ktoré majú len tenkú vrstvu podkožného tuku.

— *Mastové husi* (podľa ČSN 57 3099 nazývané — *sadlové*) — sú to staršie húsatá alebo dospelé husi dokŕmené a tučné natoľko, že majú okrem vnútorného tuku po celom trupe aj požadovanú vrstvu podkožného tuku, takže poskytujú okrem mäsa aj pomerne veľa masti.

— *Pečeňové husi* sú tak dokŕmené a stučnené staršie húsatá alebo dospelé husi, že sa z nich okrem mäsa a husacej masti získavajú aj zväčšené a stučnené, bledé pečene.

Od slova *hus* sú odvodené viaceré ďalšie výrazy. Napr.: *husacina*, *husáci* (v spojeniach *husacia masť*, *husacia pečeň*, *husacia pečienka*, *husacie perie* a *páperie*, *husacie vajce*, *husacia farma*), *husín*, *husínek*, *husacinec*.

To sú výrazy všeobecne zrozumiteľné. No niektoré sa dosiaľ nevhodne zamieňajú, preto na ich význam načim znova upozorniť. *Husacia pečienka* (č. *pečinka*) je pečená husacina. *Husacia pečeň* (č. *játra*) je najväčšia žľaza v tele husí. Zväčšená, stučnená, bledá pečeň z dokfmených husí sa považuje za luxusnú lahôdku, preto je z celej husi najdrahšia. *Husín* je budova (hala) slúžiaca chovu husí. *Husínek* je malý husín, teda chlievik, do ktorého malochovatelia zatvárajú husí. *Husacinec* je husací trus.

*

Niektoré z vyššie uvedených domácich odborných názvov si dosiaľ viacerí autori odborných publikácií a pracovníci riadiaci hydinársku výrobu neosvojili. Tento fakt však nemôže byť dôvodom, aby sa uvedené odborné názvoslovie, prevzaté prevažne z praxe, nemalo ujať aj v odbornej literatúre aspoň dotiaľ, kým budú ustálené výstižnejšie názvy.

V tomto príspevku sú objasnené základné chovateľské pojmy aj spoločné názvy vzťahujúce sa na chov hlavných druhov domácej hydiny, ako aj špeciálne názvy vekových a úžitkových kategórií týchto druhov. Cieľom príspevku je prispieť k ustáleniu odborných termínov z oblasti chovu hydiny, povzbudiť vedúcich pracovníkov hydinárskej prvovýroby, autorov odborných publikácií, lektorov, recenzentov, ale aj redaktorov, aby pomohli pri uvádzaní tohto cieľa do života. Lingvisti by zasa mohli považovať o prípadných ešte výstižnejších názvoch, zodpovedajúcich duchu jazyka.

*Výskumný ústav chovu a šľachtenia hydiny
Ivanka pri Dunaji*

LITERATÚRA

OKÁL, A.: Poznámky k hydinárskemu názvosloviu. Slovenské odborné názvoslovie, 7, 1959, s. 249—251.

OKÁL, A.: Základné pojmy hydinárske. Hydinársky zpravodaj, 1959.

OKÁL, A.: Užívajme správne hydinárske názvoslovie. Hydinársky zpravodaj 1959.

OKÁL, A.: Ďalšie poznámky k hydinárskemu názvosloviu. Slovenské odborné názvoslovie, 8, 1960, s. 115—124.

OKÁL, A.: Nezamieňajme si pojmy. Záhradkár a chovateľ 1969.

ČSN 46 6410 Kuřata, slepice, kohouti. Praha, Vydavatelství Úřadu pro normalizaci a měření 1962.

ČSN 46 6410 Kuřata, slepice, kohouti. Praha, Vydavatelství Úřadu pro normalizaci a měření 1975.

ČSN 46 6440 Morky. Praha, Vydavatelství Úřadu pro normalizaci a měření 1964.

ČSN 46 6510 Husy. Praha, Vydavatelství Úřadu pro normalizaci a měření 1975.

ČSN 46 6540 Kachny. Praha, Vydavatelství Úřadu pro normalizaci a měření 1975.

ON 46 7061 Metóda výkrmu a dokrmu moriek. Praha, Vydavateľstvo Úradu pre normalizáciu a meranie 1962.

ČSN 46 7077 Požiadavky na obsah živín v krmivách pre hydinu. Praha, Vydavateľstvo Úradu pre normalizáciu a meranie 1965.

ČSN 57 3099 Hydina zabitá. Praha, Vydavateľstvo Úradu pre normalizáciu a meranie 1969.

Slovenské mená zoologického systému

Zostavila komisia Slovenskej zoologickej spoločnosti pri SAV pod predsedníctvom univ. prof. RNDr. Oskára Ferianca, DrSc.

Na spracovaní predloženej práce sa zúčastnili ako stáli členovia komisie doc. dr. Ján Gulička, CSc., prof. dr. Ladislav Korbel, dr. Ivan Masár, dr. Dušan Matis, CSc., a doc. dr. František Vilček, CSc.

Táto časť práce predstavuje rámcový systém živočíchov od najnižších po chordáty, a to iba vo vyšších systematických kategóriách, začínajúc podradom. Pri ustalovaní mien sme postupovali tak, že istú časť systému vždy pripravil jeden z členov komisie a komisia na spoločných zasadnutiach elaborát prerokovala, posúdila a schválila.

Pri vedeckom systéme sme sa opierali o tieto diela: 1. Kaestner, A.: Lehrbuch der Speziellen Zoologie (1959), 2. Bartoš, E.: Zoológia prvokov a bezchordátov (1969).

Pri slovenských menách sme vychádzali z výsledkov práce názvoslovnej komisie pri Jazykovednom ústave SAVU pracujúcej v štyridsiatych rokoch a vôbec zo staršej slovenskej literatúry. Mnohé z týchto mien použil R. Klačko v preklade Brehmovho diela *Život zvierat*. No my sme sa usilovali prispôsobiť ich použitému zoologickému systému, alebo ich modifikovať, ak sa nám nevideli dost vyhovujúce. Za základ mena sme sa vždy usilovali vybrať charakteristický znak skupiny, o ktorej bola reč. Zvyčajne tak postupovali aj autori vedeckých mien, preto viaceré naše mená obsahovo korešpondujú s vedeckými

menami. Z vecného hľadiska je takýto postup celkom správny, no niekedy menej uspokojuje z hľadiska jazykového. Už sme si síce zvykli v nomenklatúrach rozličných odborov na všelijaké kompozitá, no ja by som ich najradšej všetky nahradil jednoduchými výrazmi z ľudovej reči. Žiaľ, nedá sa to urobiť všade.

Kmeň bičíkavcov sa rozdeľuje podľa celkového počtu bičíkov na 4 rady: na *Protomonadina*, *Polymastigina*, *Hypermastigina* a *Rhizomastigina*. V slovenčine sme pôvodne chceli nechať latinské mená, no neskôr sme sa rozhodli pre ich približný preklad. Tak vznikli mená *málobičíkavce*, *viacbičíkavce*, *mnohobičíkavce* a *koreňobičíkavce*. Ak sa nedívame na to, že ide o zloženiny, je obsah prvých troch mien jasný: sú to bičíkavce (kmeň), ktorých príslušníci prvého radu majú 1 alebo 2 bičíky (= málo), príslušníci druhého viac a tretieho mnoho bičíkov. Menej jasné by bolo bývalo meno posledného radu — *koreňobičíkavce*. Jednobunkovce totiž nemajú korene, veď ich telo sa skladá z jednej bunky. Okrem 1 bičika tvoria si však podobné lokomočné orgány ako príslušníci kmeňa koreňonožcov. Preto sme meno *koreňobičíkavce* nahradili menom *panôžkavce*, ktorým sa zachycuje charakteristická vlastnosť posledného radu bičíkavcov, t. j. utváranie panôžok ako pri kmeni koreňonožcov. Meno *koreňonožce* je doslovný preklad Sieboldovho vedeckého názvu *Rhizopoda*. Je to síce nesprávne, ale natoľko vžitú meno, že sme ho nechceli meniť. Tento kmeň jednobunkovcov nemá totiž nohy a ani všetky panôžky nie sú koreňovitého tvaru.

V systéme sme pripojili kmeň *výtrusníky* k jednobunkovcom (proti Ulrichovej koncepcii). Za základ mena priam tak ako pri kmeni *Sporozoa* sme vzali slovo *výtrus*, ale na referovanie sme použili rozdielne prípony (porov. *výtrusovce* a *výtrusníky*).

V súvislosti s výtrusníkmi sme nepoužili jeden, ale viac znakov pri tvorení mien jednotlivých radov.

Meno *brvavce* sme použili pre kategóriu oddelenia ako protiklad bezbrvovcov, nemohli sme ho teda upotrebiť aj pre kmeň *Ciliata*. V dôsledku toho sme nemohli použiť formu *brvavce* v zloženinách pri podtriedach (radoch).

Pri pomocných systematických kategóriách, ako sú napr. oddelenia, nechali sme v slovakizovanej forme vedecké mená *mezozvá*, *parazoá*, *eumetazoá*.

Pri radoch triedy *ploskulice* opreli sme sa ako o kritérium triedenia o črevo, jeho existenciu a tvar. Dostali sme mená obsahovo správne, ale tvarovo menej vhodné. Uvažovali sme aj o odvodeninách a kompozitách so zložkou *črevovky*, v ktorých sa viac zdôrazňuje existencia čreva ako jeho forma.

Pri triede *Trematodes* nechávame starý vžitý výraz známy aj v lu-

dovej reči — *motolice* (motyllice). Názov *cicavice* je kalk z nemčiny a okrem toho nie je ani obsahovo správny.

Rad *Ascaroidea* pomenúvame v zhode s ľudovou rečou menom *hlis-ty*, vyskytujúcim sa aj v literatúre.

Rady a podrady lastúrníkov pomenúvame prekladmi vedeckých mien. Takto vznikli nie priam najkrajšie a najjasnejšie zloženiny.

Meno triedy kôrovcov nechávame v pôvodnom znení, keďže nekoliduje s menom chrobáka (*Ipsotypographus*), ktorý sa predtým volal *kôrovec smrekový*, teraz sa však menuje *lykožrút smrekový*.

Ako správne nechávame staré podoby *štúr*, *štúrovka*, *štúrik*.

V zloženinách, v ktorých sa slovo *nôžka* vyskytuje ako druhá časť zloženiny, zachováme podobu *nôžka*, teda *stonôžka*, *ziabronôžka*, *mnohonôžka* atď., a nie *málonôžka*, *stonožka*. V ľudovej reči sa síce vyskytne aj forma *stonožka*, ale častejšia je podoba *stonôžka*.

Boli by sme veľmi radi, keby sa o tejto práci v tomto štádiu spracovania vyjadрили všetci zoológovia, no aj jazykovedci, aby sme v konečnej fáze predložili na použitie naozaj dobrú slovenskú nomenklatúru, ktorá by zapustila pevné a trvalé korene v našej odbornej literatúre.

O. Ferianc

Ríša: Živočíchy (Animalia)

Podríša: Jednobunkovce (Protozoa)

Oddelenie: Bezbrvce (Cytomorpha)

Kmeň: Bičičavce (Flagellata)

Rad: Málobičičavce (Protomonadina)

Rad: Viachičičavce (Polymastigina)

Rad: Mnohobičičavce (Hypermastigina)

Rad: Panôžkavce (Rhizomastigina)

Kmeň: Koreňonožce (Rhizopoda)

Triada: Pahlienovky (Proteomyxa)

Triada: Hlienovky (Mycetozoa)

Triada: Meňavky (Amoebina)

Triada: Meňavkovce (Testacea)

Triada: Dierkavce (Foraminifera)

Triada: Slncovky (Heliozoa)

Triada: Mrežovce (Radiolaria)

Kmeň: Výtrusovce (Sporozoa)

Triada: Gregaríny (Gregarinida)

Triada: Kokcídie (Coccidia)

Triada: Hemosporídie (Haemosporidia)

Triada: Haplosporídie (Haplosporidia)

Kmeň: Výtrusníky (Cnidosporidia)

Triada: Hmyzomory (Microsporidia)

- Trieda: Rybomory (Myxosporidia)
- Trieda: Červomory (Actinomyxidia)
- Kmeň: Opalíny (Opalinida)
- Oddelenie: Brvavce (Cytoidea)
- Kmeň: Riasničkovce (Ciliata)
- Trieda: Nálevníky (Infusoria)
  - Podtrieda: Rovnakobrvice (Holotricha)
    - Rad: Holoústochky (Gymnostomatida)
    - Rad: Brvoústochky (Trichostomatida)
    - Rad: Golierikovce (Chonotrichida)
    - Rad: Cicavky (Suctorida)
    - Rad: Krytoústochky (Apostomatida)
    - Rad: Bezústochky (Astomatida)
    - Rad: Blankoústochky (Hymenostomatida)
    - Rad: Zväzkobrvice (Thigmotrichida)
    - Rad: Kruhobrvice (Peritrichida)
  - Podtrieda: Pásmobrvice (Spirotrichida)
    - Rad: Rôznobrvice (Heterotrichida)
    - Rad: Málobrvice (Oligotrichida)
    - Rad: Tintiny (Tintinnida)
    - Rad: Bachorovce (Entodiniomorphida)
    - Rad: Zúbkovce (Odontostomatida)
    - Rad: Spodnobrvice (Hypotrichida)
- Podriša: Mnohobunkovce (Metazoa)
  - Oddelenie: Mezozoá (Mesozoa)
    - Kmeň: Morulovce (Mesozoa)
  - Oddelenie: Parazoá (Parazoa)
    - Kmeň: Hubky (Porifera)
      - Trieda: Vápnice (Calcispongia)
      - Trieda: Kremnice (Silicispongia)
        - Podtrieda: Trojosnice (Triaxonida)
        - Podtrieda: Štvorosnice (Tetragonida)
      - Trieda: Spongínovce (Cornacuspongia)
  - Oddelenie: Eumetazoá (Eumetazoa)
    - Pododdelenie: Lúčovníky (Radiata)
      - Kmeň: Pfhlivce (Cnidaria)
        - Trieda: Polypovce (Hydrozoa)
          - Rad: Nezmarovce (Hydroidea)
            - Podrad: Nezmary (Hydrida)
            - Podrad: Pohárovky (Leptolida)
          - Rad: Medúzky (Trachylina)
          - Rad: Rúrkovníky (Siphonophora)
        - Trieda: Medúzovce (Scyphozoa)

- Rad: Kalichovky (Lucernariidae)
- Rad: Hranovky (Charybdeidea)
- Rad: Korunovky (Coronata)
- Rad: Tanierovky (Semaestomae)
- Rad: Rúrkoústky (Rhizostomae)
- Trieda: Korálovce (Anthozoa)
  - Podtrieda: Osemlúčovky (Octocorallia)
  - Rad: Lalokovníky (Alcyonaria)
  - Rad: Vejárovníky (Gorgonaria)
  - Rad: Perovníky (Pennatularia)
  - Podtrieda: Šestlúčovky (Hexacorallia)
  - Rad: Konárniky (Madreporaria)
  - Rad: Zoanty (Zoantharia)
  - Rad: Tŕňovce (Antipatharia)
  - Rad: Sasanky (Geriantharia)
  - Podtrieda: Štvorlúčovky (Tetracorallia)
- Kmeň: Nephľivce (Acnidaria)
  - Trieda: Tykadlovky (Tentaculifera)
    - Rad: Hruškovky (Cydippes)
    - Rad: Pásovky (Cestides)
  - Trieda: Rebrovky (Atentaculata)
- Pododdelenie: Dvojsúmerníky (Bilateralialia)
- Skupina: Prvoústovce (Protostomia)
- Kmeň: Ploskavce (Plathelminthes)
  - Trieda: Ploskulice (Turbellaria)
    - Rad: Bezčrevky (Acoela)
    - Rad: Rovnočrevky (Rhabdocoela)
    - Rad: Lalokočrevky (Aloecoela)
    - Rad: Trojčrevky (Tricladida)
    - Rad: Vetvistočrevky (Polyclada)
  - Trieda: Motolice (Trematodes)
    - Rad: Mnohoprísavnice (Monogenea)
    - Rad: Dvojprísavnice (Digenea)
  - Trieda: Pásomnice (Cestodes)
    - Rad: Pásomničky (Amphilinidea)
    - Rad: Škáravce (Pseudophyllidea)
    - Rad: Kruhovce (Cyclophyllidea)
- Kmeň: Machovce (Entoprocta)
- Kmeň: Nemertíny (Nemertini)
  - Trieda: Nepíchavce (Anopla)
  - Trieda: Píchavce (Enopla)
- Kmeň: Okrúhlovce (Nemathelminthes)
  - Trieda: Vírníky (Rotatoria)

Rad: Seizóny (Seisonidea)
Rad: Plazničky (Bdelloidea)
Rad: Točivky (Monogononta)
Rad: Lalôčikovky (Flosculariacea)
Rad: Hlieničky (Collothecacea)
Trieda: Brušnobrvce (Gastrotricha)
Trieda: Hlístovce (Nematoda)
Rad: Struničky (Mermithoidea)
Rad: Háďatká (Rhabditoidea)
Rad: Háďatkovky (Rhabdiasoidea)
Rad: Mrle (Oxyuroidea)
Rad: Hlísty (Ascaroidea)
Rad: Háčikovce (Strongyloidea)
Rad: Vlasovky (Camallanoidea — Dracunculoidea)
Rad: Vlákrovky (Filarioidea)
Rad: Spirury (Spiruroidea)
Rad: Hlístky (Enoplata)
Rad: Obličkovce (Dioctophymeata)
Rad: Nitkovky (Trichuroidea)
Trieda: Strunovce (Nematomorpha)
Trieda: Rypáčikovce (Kinorhyncha)
Trieda: Háčikohlavce (Acanthocephala)
Kmeň: Priapulidy (Priapulidae)
Kmeň: Mäkkýše (Mollusca)
Podkmeň: Prvomäkkýše (Amphineura)
Trieda: Čiapočky (Monoplacophora)
Trieda: Červovky (Aplacophora)
Trieda: Chitóny (Placophora)
Podkmeň: Schránkovce (Conchifera)
Trieda: Ulitníky (Gastropoda)
Podtrieda: Predožiabrovce (Prosobranchia)
Podtrieda: Zadožiabrovce (Opisthobranchia)
Rad: Krytožiabrovky (Tectibranchia)
Rad: Nahožiabrovky (Nudibranchia)
Rad: Kridlonôžky (Pteropoda)
Rad: Pravožiabrovky (Notaspidea)
Podtrieda: Pľúcnatce (Pulmonata)
Rad: Vodniaky (Basommatophora)
Rad: Slimáky (Stylommatophora)
Trieda: Klovitovce (Scaphopoda)
Trieda: Lastúrníky (Bivalvia)
Rad: Rovnakozubovky (Taxodonta)
Rad: Rôznosvalovky (Anisomyaria)

Rad: Lístkožiabrovky {Eulamellibranchiata}
   Podrad: Vidlozubovky {Schizodonta}
   Podrad: Rôznozubovky {Heterodonta}
   Podrad: Bezzámkovky {Adapedonta}
   Podrad: Priehradkožiabrovky {Septibranchia}
 Trieda: Hlavonožce {Cephalopoda}
   Podtrieda: Štvoržiabrovce {Tetrabranchia}
   Podtrieda: Dvojžiabrovce {Dibranchiata}
     Rad: Osemnohy {Octopoda}
     Rad: Desaťnohy {Decapoda}
 Kmeň: Sipunkuly {Sipunculida}
 Kmeň: Chobotníčky {Echiurida}
 Kmeň: Obrúčkavce {Annelida}
   Trieda: Mnohoštetinavce {Polychaeta}
     Rad: Túlavce {Errantia}
     Rad: Sedavce {Sedentaria}
     Rad: Praobrúčkavce {Archannelida}
   Trieda: Myzostómy {Myzostomida}
   Trieda: Opaskovce {Clitellata}
     Rad: Máloštetinavce {Oligochaeta}
     Rad: Pijavice {Hirudinea}
       Podrad: Štetinavky {Acanthobdelloidea}
       Podrad: Chobotnatky {Rhynchobdelloidea}
       Podrad: Čelustnatky {Gnathobdelloidea}
       Podrad: Hltanovky {Pharyngobdelloidea}
 Kmeň: Pazúrikavce {Onychophora}
 Kmeň: Tardigrady {Tardigrada}
 Kmeň: Jazyčkovce {Linguatulida}
 Kmeň: Článkonožce {Arthropoda}
 Okruh: Bezhryzadlovce {Amandibulata}
 Podkmeň: Trojlalokovce {Trilobitomorpha}
   Trieda: Trilobitovce {Trilobitoidea}
     Rad: Trilobity {Trilobita}
 Podkmeň: Klepietkavce {Chelicerata}
   Trieda: Hrotnáče {Merostomata}
     Rad: Kyjonožce {Gigantostroma}
     Rad: Ostrochvosty {Xiphosura}
   Trieda: Pavúkovce {Arachnida}
     Rad: Štúry {Scorpionidea}
     Rad: Hmatonožce {Pedipalpi}
     Rad: Štúrovky {Palpigradi}
     Rad: Pavúky {Araneida}
     Rad: Ricinuly {Ricinulei}

- Rad: Štúriky (Pseudoscorpionidea)
- Rad: Solifúgy (Solifugae)
- Rad: Kosce (Opilionidea)
- Rad: Roztoče (Acarina)
  - Podrad: Celoštitovce (Holothyroidea)
  - Podrad: Klieštovce (Parasitiformes)
  - Podrad: Roztočíky (Trombidiformes)
  - Podrad: Svrabovce (Sarcoptiformes)
  - Podrad: Vlnovníky (Tetrapodili)
- Trieda: Nohatky (Pantopoda)
- Okruh: Hryzadlovce (Mandibulata)
- Podkmeň: Žiabrovce (Branchiata)
- Trieda: Kôrovce (Crustacea)
  - Podtrieda: Hlavovky (Cephalocarida)
  - Podtrieda: Žiabronôžky (Anostraca)
  - Podtrieda: Lupeňonôžky (Phyllopoda)
    - Rad: Štitovce (Notostraca)
    - Rad: Škrupinovky (Onychura)
      - Podrad: Škľabovky (Conchostraca)
      - Podrad: Perloočky (Cladocera)
    - Podtrieda: Lastúrničky (Ostracoda)
    - Podtrieda: Pieskovky (Mystacocarida)
    - Podtrieda: Veslonôžky (Copepoda)
      - Rad: Pacyklopy (Progymnoplea)
      - Rad: Vznášavky (Calaneidea — Gymnoplea)
      - Rad: Propodopleá (Propodoplea)
      - Rad: Cyklopovky (Podoplea)
        - Podrad: Cyklopy (Cyclopoidea)
        - Podrad: Plazivky (Harpacticoidea)
      - Rad: Prichytavky (Caligoidea)
      - Rad: Príživníčky (Lernaecida)
    - Podtrieda: Kaprovce (Branchiura)
    - Podtrieda: Vačkovky (Ascothoracida)
    - Podtrieda: Fúzonôžky (Cirripedia)
      - Rad: Šítkovky (Thoracica)
        - Rad: Bezšítkovky (Acrothoracica)
        - Rad: Koreňohlavce (Rhizocephala)
    - Podtrieda: Rakovce (Malacostraca)
      - Nadrad: Lupeňovky (Phyllocarida)
        - Rad: Nebálie (Leptostraca)
        - Nadrad: Ústonožce (Hoplocarida)
          - Rad: Ústonôžky (Stomatopoda)
      - Nadrad: Bezpancierniky (Syncarida)

- Rad: Anaspídy (Anaspidacea)
- Rad: Hlbinovky (Bathynelleae)
- Nadrad: Pancierniky (Eucarida)
  - Rad: Pancierovky (Euphasiacea)
  - Rad: Desatnožce (Decapoda)
    - Podrad: Plávavce (Natantia)
    - Podrad: Lozivce (Reptantia)
- Nadrad: Pankary (Pancarida)
- Nadrad: Váčikovce (Peracarida)
  - Rad: Vidlonôžky (Mysidacea)
  - Rad: Sliepňavky (Cumacea)
- Rad: Klepietkavky (Tanaidacea)
  - Rad: Rovnakonôžky (Isopoda)
    - Podrad: Žižiavky (Oniscoidea)
    - Podrad: Žižavice (Aselotta)
  - Rad: Rôznonôžky (Amphipoda)
    - Podrad: Kriváky (Gamaridea)
- Podkmeň: Vzdušnicovce (Tracheata)
  - Trieda: Stonožičky (Symphyla)
  - Trieda: Málonôžky (Pauropoda)
  - Trieda: Mnohonôžky (Diplopoda)
    - Podtrieda: Voľnočelustníky (Pselaphognatha)
      - Rad: Chlpkáčiky (Schizocephala)
    - Podtrieda: Zrastenočelustníky (Chilognatha)
      - Rad: Zvínavce (Oniscomorpha)
      - Rad: Chlpule (Nematophora)
      - Rad: Plochule (Proterospermophora)
      - Rad: Viacnôžky (Opisthospermophora)
      - Rad: Chobôtikovce (Colobognatha)
  - Trieda: Stonôžky (Chilopoda)
    - Rad: Dihonôžky (Scutigeromorpha)
    - Rad: Behavce (Lithobiomorpha)
    - Rad: Hryzavice (Scolopendromorpha)
    - Rad: Zemovky (Geophilomorpha)
- Trieda: Hmyz (Insecta)
- Kmeň: Chytadlovce (Tentaculata)
  - Trieda: Chytadlovky (Phoronidea)
  - Trieda: Machovky (Bryozoa)
  - Trieda: Ramenonožce (Brachiopoda)
- Skupina: Druhoústovce (Deuterostomia)
  - Kmeň: Vnútrožiabrovce (Enteropneusta)
    - Trieda: Žaludovce (Balanoglossa)
    - Trieda: Krídložiabrovce (Pterobranchia)

Trieda: Graptolity (Graptolitha)
Trieda: Pogonofory (Pogonophora)
Kmeň: Ostnatokožce (Echinodermata)
Podkmeň: Stopkavce (Pelmatozoa)
Trieda: Laliovky (Crinoidea)
Rad: Jednokruhovky (Monocyclica)
Rad: Dvojkruhovky (Dicyclica)
Podkmeň: Bezstopkavce (Eleutherozoa)
Trieda: Hviezdovce (Stelleroidea)
Podtrieda: Hviezdovky (Asteroidea)
Podtrieda: Hadovice (Ophiuroidea)
Trieda: Ježovce (Echinoidea)
Podtrieda: Ježovky (Regularia)
Podtrieda: Ježovice (Irregularia)
Trieda: Holotúrie (Holothuroidea)
Kmeň: Štetinatoústovky (Chaetognatha)
Kmeň: Chordáty (Chordata)

ROZLIČNOSTI

Párník — párnica

Slovo *párník* upútalo našu pozornosť v preklade poviedky Jevgenija Nosova *Moja Čomolungma*, zaradenej do zbierky krátkych próz *Dúha*. Zbierka vyšla r. 1977 vo vydavateľstve Slovenský spisovateľ v rámci edície Nová sovietska tvorba v preklade Jozefíny Lackovičovej.

Odvodené osobné podstatné meno *párník* čítame v súvislosti so spomienkovo poetizovaným rozprávaním o ručnom pílení dreva, a to tri razy. Uvedieme všetky tri prípady:

Keď Nikifor zatúžil po vodke, vytiahol spod postele píľku, zakrútenú vo vrecovine, našiel si *párnika*, daktorého zo susedných domovníkov, a odišiel na celý deň... (178) — [Na rozprávačovom rodnom dvore píli domovník Nikifor drevo so svojou ženou Ňuňou.] Nikiforova práca, prostá ako chlieb, akosi vzrušovala všetkých. (...) Zavše niekoho zlákala bujará svižnosť píľky, vzal od tetky Ňune rúčku a pustil sa do súperenia s Nikiforom. Ale Nikifor ani trochu nedbal na horlivosť nového *párnika*. Širokými, okrúhlymi plecami pracoval v tom istom rovnomernom neúprosnom rytme, pri ktorom *párník* veľmi rýchlo bledol v tvári... (179)

Najprv si všimneme vonkajšiu, tvarovú stránku slova *párník*. — Je odvodené od číselného podstatného mená *pár* cez prídavné meno *pár-*

ny príponou *-(n)ik/- (n)ik*. Takto sú tvorené napr. osobné podstatné mená *desiatnik, stotník, dvojník; dolník, horník, predník, zadník* („zadný veslár na plti“). Podľa rytmického pravidla sa v ňom kráti samohláska prípony ako napr. v slovách *desiatnik, požiarnik* a *kvárnik* (expressívne „kto kvári“).

Ďalej naznačíme význam slova *párnik* a jeho prechýlenej (ženskej podoby) *párnica*. — Slovník slovenského jazyka (3. zv.) uvádza slovo *párnik* iba v súvislosti so žatvou; kvalifikuje ho ako krajové a jeho význam vymedzuje takto: „kosec, žnec, ktorý má párnicu“. Slovo *párnica* zaraďuje štylisticky takisto ako krajové s významom „žena, ktorá odoberá obilie po koscovi, žnica“. Registruje teda dvojicu *párnik — párnica* ako slová s úzkou, veľmi špecifikovanou významovou platnosťou. Podáva ich ako vzťahové pomenovania členov žatvovej dvojice, z ktorej každý člen vykonáva síce inú, ale vzájomne zviazanú (závislú) činnosť. Dvojici názvov *žnec (kosec) — žnica* zodpovedá vzťahové a všeobecnejšie označenie *párnik — párnica*.

Naše doklady ukazujú, že slovo *párnik* možno použiť aj v inom pracovnom okruhu ako práve v žatve, a to pri pílení. Ručné pílenie dreva je taká robota, ktorú možno zručne robiť iba v dvojici. Tí, čo ju spolu vykonávajú, sa vzájomne označujú vzťahovým podstatným menom *párnik*. Povieme o nich „Spolu píliť (pílievajú) drevo, jeden je párnik druhému: sú párnici.“

Takýchto prác, ale i hier a zábav, ktorých priebeh si vyžaduje účasť dvoch osôb, je veľa. Kedysi sa takto vo dvojici (alebo aspoň vo dvojici) mlátievalo (cepmi) obilie. Aj pltnica (plavenie dreva plťami) si vyžadovala dvojicu veslárov; ten vpredu sa volal *predník* (viedol predok) a ten vzadu (menej dôležitý) sa volal *zadník*. Pravdaže i daktoré novšie a celkom nové roboty si vyžadujú dvoch vzájomne spolupracujúcich jednotlivcov, napríklad i pri strojom hoblívaní dosák jeden posúva a pritláča dosku na nôž (na krútiacom sa valci) a druhý mu ju pridržá, pomaly fahá a odoberá. Podobne je to i pri rozličných spoločenských zábavách a hrách, napr. v tanci, pri kartovaní atď.

Ako sa ukazuje, vzťahové kvantitatívne podstatné mená *párnik* (mn. č. *párnici*), *párnica* (mn. č. *párnice*) sa môžu používať nielen v súvislosti so zberom obilia, so žatvou a podľa našich dokladov pri ručnom pílení dreva — ale i pri rozličných iných prácach a hrách. Pri tom dvojicu (pár) chápeme ako najmenší kolektív. Z povahy príslušnej práce alebo hry môže vyplývať, že i v tomto najmenšom kolektíve je jeden z dvojice vedúci. Dakedy vedúca úloha jedného z nich je len dôsledok jeho kvalitatívnej prevahy, ako to bolo v citovanom prípade (*Nikifor, opravdivý majster v pílení dreva, s každým párnikom „viedol“*). Zodpovedá to i pôvodnému významu slovo tvorného základu *pár* (*párn-y*); *pár* pochádza z latinského adjektíva *pār*, značiaceho „rov-

ný". Podľa toho *pár* je dvojica rovnakých alebo súvzťažných, funkčne združených predmetov, resp. dvojíc rozličného (ale i toho istého) pohlavia, napr. *pár rúk* (*nôh, očí, uší*), *pár topánok* (*rukavíc*); *pár holubov* (*kureniec*); *pár koní, pár volov; pár tanečníkov, pár manželský* (*manželský pár*).

Krátka úvaha ukázala, že *párník* (*párnici*), *párnica* (*párnice*) sú potrebné slová. Možno ich výhodne používať ako lexikálne jednotky spisovnej slovenčiny na označenie členov pracovných a hrových dvojíc. Použitie slova *párník* v uvedenom preloženom diele rozširuje doterajšiu jeho platnosť, ako ju vysvetľuje Slovník slovenského jazyka. Slová *párník* a *párnica* pokladáme za spisovné, zatiaľ hovorové, no — na rozdiel od SSJ — za krajovo neobmedzené.

Ich obmedzená frekvencia môže byť len dôsledok pomernej zriedkavosti písomného referovania o pracovných situáciách, v ktorých sa môžu použiť. Nevidíme však prekážku, aby sa nemohli stať aj odbornými termínmi.

Krátky rozbor ukázal, že prekladová literatúra sa tvorivo zúčastňuje na rozširovaní slovných zásob spisovnej slovenčiny a na spresňovaní jej lexikálnej normy. — V našom prípade použitie slova *párník* povzbudivo stimuloval aj ruský originál poviedky; v nej sa používa tvarovo i významovo príbuzné odvodené podstatné meno *naparník* (so ženskou prechýlenou podobou *naparnica*).

Poznámka. — Slovník spisovného jazyka českého (II. diel) uvádza slovo *párník* (*párnice*) s významom „tanečník do páru“; odkazuje na dielo A. Mrštíka, pripája zdobeniny *párníček, párníčka* a všetky štylisticky zaraďuje ako nárečové. — Etymologický slovník jazyka českého a slovenského od V. Machka (1957) v hesle *pár* uvádza slovo *párník* (*-ice*) s významom „mladík (děvče) do páru“ ako moravské.

G. Horák

Probant a proband

Pri antropometrických meraniach (*antropometria* je odbor zaoberajúci sa meraním jednotlivých častí ľudského tela a ich porovnávaním) má nápadne vysokú frekvenciu prevzaté slovo *probant*. V názvoslovnom materiáli, ktorý pre potreby antropometrických meraní pripravila Katedra antropológie Prírodovedeckej fakulty UK v Bratislave, ho možno nájsť v takýchto kontextoch:

Probant sedí vzpriamene, pripažiť pokrčmo vpred. — *Probant* stojí vzpriamene, pripažiť. — *Probant* je maximálne obnažený. — *Probant* stojí chrbtom k vyšetrojúcemu vzpriamene, pripažiť. (V materiáli sa zamieňavo používa podoba *probant* i *próband*; uprednostňujeme podobu bez kvantity.)

Formálne sa slovo *proband* zaraďuje medzi také prevzaté slová, ako sú *kolaborant*, *frekventant*, *emigrant*, *subskribent*, *producent*, *konfident*, *disident*, *expedient*. Slová tohto typu súvisia s latinským činným prídavným prítomným, resp. s jeho genitívnou podobou (porov. *colaborans*, gen. *colaborantis*). Význam týchto prevzatých slov zachycuje zovšeobecňujúca formulka „vykonávajúci, robiaci to, čo označuje základové slovo“: *kolaborant* je teda ten, kto kolaboruje (spolupracuje), *frekventant* je ten, kto navštevuje atď. Ak teda latinské sloveso *probare* značí „skúšať, skúmať“, potom činné prídavné prítomné *probans* (gen. *probantis*) znamená „skúmajúci, skúšajúci“ a ten istý význam má aj prevzaté substantívum *proband*. Uvedené doklady — posledné dva veľmi preukazne — však ukazujú, že slovu *proband* sa neprípisuje význam „skúmajúci, skúšajúci“ (resp. vzhľadom na jeho substantívnu podobu význam „ten, kto skúma“). Z vety *Proband stojí chrbtom k vyšetrovujúcemu vzpriamene, pripažiť* vychodí jednoznačne, že *proband* je skúšaná (skúmaná) osoba, a nie skúšajúca (skúmajúca) osoba. Inými slovami *proband* tu nie je vykonávateľom slovesného deja, lež slovesný dej je zacielený na neho.

Pravdaže, slovo s významom „skúmaná, skúšaná, pokusná osoba“ sa nepoužíva iba v súvislosti s antropometrickým meraním, ale aj pri iných výskumoch, najmä v oblasti medicíny. Napríklad:

Ešte v čase hospitalizácie *probanda* sme matku chceli upozorniť na možné riziko... — O 24 hodín po prvom vyšetrení *probandi* znova absolvovali námahový test. — Hrajú tu úlohu jednak zmeny teploty pri vstupe vzduchu do dýchadiel, jednak zmeny teploty v komore za pobytu *probanda*. — Je totiž nevyhnutné počítať so stratou tepla za cesty z vaku k *probandovi*. — To vysvetľuje, prečo záznam nie je možné urobiť ihneď po usadení *probanda* v komore... (Bratislavské lekárske listy, 68/1978)

V týchto dokladoch sa písaná podoba prevzatého slova s významom „skúmaná, pokusná osoba“ odlišuje od podoby *proband* koncovou spoluhláskou. Ukážeme, že nejde o chybu, ale že so zreteľom na východiskový jazyk (latinčinu) je náležitá práve podoba s hláskou *d*. V latinčine jestvuje totiž okrem neurčitých slovesných tvarov používaných aj v slovenčine tzv. gerundívum, ktoré sa tvorí od prítomníkového kmeňa slovies príponami *-ndus* (*-a*, *-um*), resp. *-endus* (*-a*, *-um*). Význam tohto latinského neurčitého slovesného tvaru sa všeobecne opisuje takto: „ten, s ktorým sa má vykonať to, čo vyjadruje základové slovo“. Ak napr. v latinčine *laudare* znamená „chváliť“, potom slovesný tvar *laudandus* značí „má byť chválený“; analogicky *probandus* značí „má byť skúšaný, skúmaný“. Koncová hláska *d* v slove *proband* je teda odôvodnená preukaznou súvislosťou s latinskou podobou *probandus* a jej použitie v dokladoch z Bratislavských lekárskeho listov

je oprávnené vzhľadom na význam gerundíva *probandus*. Týmto konštatovaním sa zároveň odpovedá na otázku, ktorú z dvoch podôb použitých vo východiskových príkladoch (a zrejme striedavo používaných aj v ostatnej praxi) treba pokladať za náležitú. Sémantika slovesných tvarov typu *probandus* hovorí jednoznačne v prospech podoby *proband*.

Prevzaté slová korešpondujúce s latinským činným prídastím prítomným sú v slovníkovej zásobe spisovnej slovenčiny hojné, ale celkom osihotené nie sú ani slová korešpondujúce s latinským gerundívom. Rovnaký pôvod ako podoba *proband* má napr. slovo *konfirmant*, t. j. „kto je konfirmovaný“ (Slovník cudzích slov. 1. vyd. Bratislava, SPN 1965, s. 584; uvádza sa tu aj prechýlená podoba *konfirmantka*). Svojím ustrojením patrí sem aj v súčasnosti dosť frekventované slovo *doktorand*, *doktorantka* s významom „kandidát, kandidátka doktorátu“ (tamže, s. 265). K východiskovej podobe *doctorandus* (v slovníku stredovekej latinčiny od J. Bartala sa jej význam opisuje slovami *ad doctoris gradum promovendus*, t. j. ktorý má byť povýšený do hodnosti doktora) sme síce nenašli predpokladané sloveso ani v slovníkoch stredovekej latinčiny, ani v slovníkoch klasickej latinčiny (ide pravdepodobne o analogické tvorenie), ale pri preberaní tohto slova do spisovnej slovenčiny to nie je rozhodujúce. Okrem podoby *doktorand* je doložená aj podoba *doktorant*; aj tu je teda isté kolísanie (pozri J. Mistrík, *Retrográdny slovník slovenčiny*. Bratislava, Univerzita Komenského 1976, s. 418). Hodno ešte spomenúť, že s gerundívom sú slovo tvorne späté bežné prevzaté slová *agenda*, *propaganda*, resp. menej známe slová *prebenda*, *remitenda*, *dividenda* a i.

Prevzaté slová *probant* — *proband* sa teda svojim významom nezhodujú. Podobu *proband* radíme používať vo význame „skúmaná, pokusná osoba“. Podobe *probant* prislúcha význam „skúmajúca, skúšajúca osoba, výskumník“, lenže v takomto význame nateraz nie je doložená.

I. Masár

Kraj — župa — stolica

Z uvedeného radu výrazov je zjavné, že ide o terminologické pomenovanie administratívnych teritoriálnych celkov, z ktorých prvý je súčasťou aj súčasnej socialistickej štátnej správy, kým druhé dva jestvovali za feudalizmu a kapitalizmu.

Slovo *kraj* má v slovenčine viac významov. Pôvodný význam má široký rozsah. Porovnajme jeho obsah vo vetách: *Pri Trnave je bohatý kraj na pšenicu a repu.* — *Z cudziny sa vrátil do kraja.* Kým v pr-

vej vete slovo *kraj* má význam „teritórium v rozsahu veľkého chotára, oblasť“, v druhej vete má slovo *kraj* význam „vlasť, Slovensko“ (porov. i spojenie *rodný kraj*). Okrem toho sa slovo *kraj* používa napr. na označenie okraja niečoho, napr. *sadnúť si na kraj stoličky, odísť na kraj sveta* (obrazne). Príbuzné slovo *krajina* sa zasa vzťahuje na oveľa väčšie teritórium ako slovo *kraj*. Krajinou je Slovensko, krajinou bolo staré Uhorsko i súčasné Maďarsko, kým napr. Kysuce, Záhorie, Makovica je kraj, a nie krajina.

R. 1949 reorganizáciou verejnej správy bolo na Slovensku utvorených šesť väčších administratívnych celkov s názvom *kraj* a r. 1960 sa zmenšil počet krajov na tri (*Východoslovenský, Stredoslovenský, Západoslovenský*). K nim neskôr po r. 1968 pribudla v takom istom postavení aj Bratislava, hlavné mesto Slovenskej socialistickej republiky.

V starom Uhorsku istým teritoriálnym celkom už od čias prvého uhorského kráľa Štefana (okolo r. 1000) boli stolice, pôvodne kráľovské, potom samosprávne zemianske. Staré stolice zanikli po prvej svetovej vojne s rozpadom monarchie. V buržoáznej Československej republike r. 1922 po administratívnej reforme vstúpili do života tzv. veľké župy, ktoré mali väčší rozsah a menšiu právomoc ako staré stolice. R. 1928 župy zanikli, vznikla tzv. Slovenská krajina, ale cez druhú svetovú vojnu znovu vznikli župy s inými menami, rozsahom a právomocou.

Z uvedeného prehľadu je zjavné, že administratívny celok a termín *kraj* je živým názvom v súčasnom socialistickom zriadení, kým výraz *stolica* (pre pomery do r. 1918) a *župa* (v r. 1922—1928 a 1940—1944) sú potrebné historizmy, čiže slová, ktorými priliehavo pomenujeme dnes už nejestvujúce administratívne celky. Obidve majú miesto v slovenskom slovníku, pričom každé má opodstatnenosť: stolice jestvovali takmer 900 rokov za feudalizmu a župy iba prechodne po rozklade Uhorska. Nebolo by správne, keby sa v historickej literatúre, ale aj v beletrii tento významový rozdiel zotieral.

Na vhodné a výstižné použitie historického termínu *stolica* možno uviesť primeraný príklad z knihy *Priekopníci slovenskej kultúry* od autorov J. Tibenského a M. Bokesovej-Uhrovej (Bratislava 1975), a to z kapitoly o autorovi prvej tlačenej obrany slovenského národa — Apológie, o Jánovi Baltázárovi Maginovi (Apológia vyšla práve pred 250 rokmi, t. j. r. 1728): „*Kongregácia, výročné zhromaždenie všetkej vyššej i nižšej šľachty (zemianstva) Trenčianskej stolice v Ilave roku 1722, bola mimoriadne búrlivá... Vytvárali sa hlúčky, listovali v knihe [M. Bencsika] a čítali nahlas, čo všetko autor popísal o Trenčíne a celej Trenčianskej stolici*“ (s. 37).

V. Uhlár

Prehľad o terminologickej činnosti vo svete

[Krommer-Benz, M: World Guide to Terminological Activities. München, Verlag Dokumentation 1977. 311 s.]

Koncom r. 1971 bolo vo Viedni založené *Informačné stredisko v oblasti terminológie* (Infoterm) a od tých čias sa aktívne prejavilo nielen organizacínymi prácami, ale aj usporiadaním viacerých sympózií o problematike odbornej terminológie. Pri vzájomných konzultáciách predstaviteľov rozličných terminologických inštitúcií vo svete sa ukázalo, že jediné centrum nie je schopné vytvoriť aj dokumentáciu o terminológii vo všetkých vedných odboroch a vo všetkých jazykoch (ani len v základných svetových jazykoch nie). Preto sa teraz uvažuje o spolupráci už jestvujúcich stredísk, najmä ak sú vybavené počítačmi a bankami dát o terminológii. Infoterm vykonal veľa aj v prípravných prácach na formovanie svetovej terminologickej siete. Jednou z týchto prác je zhromaždenie údajov, ktoré sú publikované práve v recenzovanom sprievodcovi.

Hlavným cieľom publikácie je zhrnúť všetky potrebné údaje, získané rozsiahlou dotazníkovou akciou. Uvádza sa tu do dvesto organizácií zaoberajúcich sa terminologickou prácou, zväčša verejných inštitúcií, ale aj mnohých podnikových (ako je bežné v západnom svete), a niektorí jednotlivci. Pri každej organizácii sa uvádza názov, potom potrebné údaje, ale najmä presná adresa. Podstatnú časť tvoria údaje o oblasti práce a o doterajších výsledkoch, najmä publikovaných.

Je potešiteľné, že v tomto značnom počte organizácií sa uvádzajú aj štyri československé: Jazykovedný ústav Ludovíta Štúra SAV, Ústav pro jazyk český, Ústredie vedeckých, technických a ekonomických informácií v Prahe a Výskumné výpočtové stredisko — program OSN v Bratislave. Škoda, že len dve slovenské pracoviská uvádzajú svoje základné publikácie. Jazykovedný ústav Ludovíta Štúra SAV uvádza monografiu J. Horeckého *Základy slovenskej terminológie* a všetky tri doteraz vydávané časopisy venované otázkam terminológie (Slovenské odborné názvoslovie, Československý terminologický časopis a Kultúra slova). Výskumné výpočtové stredisko uvádza svoje dva slovníky terminológie z oblasti počítačov a národohospodárskych bilancii. (Treba poznamenať, že v stati o Ústave pro jazyk český ČSAV sa Jazykovedný ústav Ludovíta Štúra SAV nesprávne označuje ako Slovenský jazykovedný ústav.)

Nevedno, prečo sa Komitet naučno-techničeskoj terminologii AN SSSR uvádza len v zozname iných komisií a komitétov, bez podrobnejších údajov, keď je známa nielen dlhoročná organizátorská práca tohto komitétu, ale i viacero zborníkov a nespočetný rad jednotlivých štúdií a zborníkov odporúčaných termínov (názvoslovných noriem).

Záver z publikovaných údajov môže byť len jeden: Práca v oblasti terminológie sa rozvíja na celom svete a vo všetkých vedných a výrobných odbo-

roch. Nahromadila sa už istá teoretická skúsenosť, preukázala sa schopnosť využiť pri spracúvaní konkrétnych údajov najmodernejšiu techniku. V tejto situácii je súhrn údajov (aj popri niektorých medzerách) dobrým informátorom a hädám aj podnecovateľom do ďalšej práce a najmä do ďalšieho úsilia o medzinárodnú koordináciu a spoluprácu. Zdá sa, že veľmi reálna je spolupráca v rámci krajín združených v Rade vzájomnej hospodárskej pomoci.

J. Horecký

Banické názvoslovie

S rozvojom vedy a techniky sa rozvíja aj odborná terminológia. Nové skutočnosti treba opísať, definovať. Na tento cieľ najlepšie slúžia terminologické slovníky, ktoré umožňujú rýchlu orientáciu v tej-ktorej vednej oblasti. Po určitom čase sa však musia dopĺňať a revidovať.

Federálne ministerstvo palív a energetiky a Vedeckovýzkumný uhelný ústav Ostrava-Radvanice vydali r. 1977 obsiahly návrh ON 44 0001 *Hornické názvosloví a značky* (Vydavatelství Úřadu pro normalizaci a měření, Praha 1977). Tento návrh sa v súčasnosti overuje a od r. 1980 bude po pripomienkach používateľov vydaný ako záväzná odborová norma pre pracovníkov v baníctve.

Nový návrh banickej terminológie má charakter česko-slovenského banického prekladového a výkladového slovníka. Pri každom hesle sa uvádza slovenský ekvivalent, stručný výklad je v českom jazyku. Abecedný register hesiel je v oboch jazykoch.

Už pri zbežnom prelistovaní nového návrhu ON 44 0001 čitateľ zbadá, že banická verejnosť dostáva do rúk solídne dielo, na ktorého príprave sa zúčastnil veľký počet odborníkov. Pravda, v tejto poznámke nám nejde o odborné posúdenie diela, ale o jeho jazykovú stránku, a to slovenskej časti.

V mnohých prípadoch zostavovatelia nedbali na tradíciu, ale v záujme presnosti a jednoznačnosti termínov kodifikovali niektoré názvy bez ďalšieho určovania. V návrhu sa napr. nerozlišuje ako dosiaľ *povrchová baňa* a *hlbinná baňa*, ale uvádza sa iba *baňa* a *lom*; podobne sa nerozlišuje *dobývací a raziaci kombajn*, ale iba *kombajn* (*uhelný* = dobývací) a *raziaci stroj*. Toto nové delenie základných banických pojmov a termínov je opodstatnené a okrem toho i jazykovo úsporné. Ponecháva sa v baníctve zaužívaný termín *mocnosť* (*sloja*), hoci v poslednom čase, hlavne na Slovensku, boli snahy nahrádzať ho významovo priezračnejším termínom *hrúbka* (*sloja*). Z dvojice všeobecne známych a používaných termínov *stena* — *stenový porub* autori návrhu kodifikujú termín *stenový porub* a synonymum *stena* kvalifikujú ako nevhodné.

Slovenské ekvivalenty českých termínov sú vcelku výstižné, rešpektujú sa odlišnosti slovenčiny a češtiny. I napriek tomuto všeobecnému priaznivému odkštatovaniu chceme upozorniť na niektoré chyby a nedostatky. Niektoré termíny pokladáme za chybné. Napr. termíny odvodené od slova *brázda* (č. *brázdění*, *brázdící stroj*) sa ponechávajú i v slovenčine, pravda, hláskovo upravené (*brázdzenie*, *brázdíaci stroj*). Nerešpektuje sa tu Banický termíno-

logický slovník (Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1955), v ktorom sa na s. 15 hodnotia tieto slová ako nesprávne a odporúčajú sa pre ne názvy *rezanie*, *rezací stroj*. Diskutabilný je termín *plienenie výstuže*. V slovenčine význam slovesa *plieniť* je „drancovať, rabovať“ (*plienenie ložiska* = drancovanie, nehospodárne rúbanie ložiska) a o ten tu nejde. Je zaujímavé, že pre zaradenie na vytrhávanie výstuže sa v slovenskej baníckej literatúre ustálil názov *rabovač výstuže*, a nie *plienič výstuže*. Obidve pomenovania však odporúčame nahradiť výstižnejším a spisovným termínom *vytrhávač výstuže*. V ojedinelých prípadoch sme našli jazykovo neústrojnú podobu typu *strojné raze* (*správne strojové raze*), *plastičnosť hornín* (*správ. plasticnosť h.*) a pod.

V novom návrhu banického názvoslovia sa pri slovenských heslách vyskytlo viacero tlačových chýb (napr. *mezdný* — správ. *medzný*). Niekde chýbajú diakritické znamienka (*produktivnosť*), inde sú zas navyše (*kôliková korunka* — správ. *kolíková k.*) a pod. Vyplýva to zo skutočnosti, že návrh sa tlačil v českom prostredí. Preto pri jeho konečnej redakcii pred odovzdaním do tlače bude potrebná starostlivá lektúra slovenských hesiel, aby sa predišlo takýmto nedostatkom tohto reprezentatívneho terminologického diela.

V. Mikula

Pripomienky k návrhu ON 44 0001

Je užitočné, že k slovenským termínom návrhu ON 44 0001 *Hornické názvoslovi a značky* napísal svoje stanovisko pracovník Banského výskumného ústavu v Prievidzi V. Mikula. Keďže Vědeckovýzkumný uhelný ústav Ostrava-Radvanice poslal návrh tejto normy na konečné posúdenie aj jazykovednému ústavu Ľudovíta Štúra SAV, prezreli sme ho a písomne vypracovali pripomienky. Naše pripomienky sa týkajú iba jazykovej stránky slovenských termínov, t. j. lexiky, tvorenia slov, morfológie a pravopisu. Uvedieme z nich aspoň niekoľko.

Namiesto termínu *zátyň* v rozličných spojeniach (*lezná z.*, *ťažná z.*, *veterná z.*, *základková z.*) navrhujeme použiť termín *oddelenie*. Tento termín sa uvádza v novších technických slovníkoch (napr. v Banickom terminologickom slovníku, Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1955; v Technickom nemecko-slovenskom a slovensko-nemeckom slovníku, Alfa 1966; v Česko-slovenskom technickom slovníku od S. Šalinga, ktorý vyšiel r. 1969 ako príloha časopisu Technická práca). V súlade s úzom novších slovníkov sme navrhli upraviť termín *tybingová výstuž* na *tubingová výstuž*. V baníckej terminológii je ustálený názov *výdreva*, nie *vydrevenie*. Prídavné meno *sací* v termíne *sacie rýpadlo* treba nahradiť adjektívom *nasávací* (*nasávacie rýpadlo*). V súčasnosti navidomochi ubúdajú jednoslabičné nepredponové slovesá a nahrádzajú sa predponovými; tak je to aj s dvojicou slovíec *sáť* a *nasávať*. Preto je terminologicky vhodnejšie adjektívum *nasávací*, ktoré je utvorené od slovesa *nasávať*. Nepriezračný termín *presplitting*, mechanicky prevzatý z angličtiny, navrhujeme v súlade s definíciou (predbežné oddelenie rozpájaného bloku líniou štrbín utvorených odstrelením drobných náloží vo vývrtoch navrtaných v hustom slede na obryse diela) nahradiť dvojslovným termínom *predbežné trhanie*. Český termín *prádlo* (časť úpravne v čiernouhoľných a hnedouhoľ-

ných baniach na mokrá úpravu uhlia) sa do slovenčiny prekladá ako *práčka*. Slovo *pokládka* v termínoch *mechanická pokládka*, *ručná pokládka* navrhujeme opraviť na *kladenie* (*ručné kladenie*, *mechanické kladenie*). Sloveso *pokladať*, od ktorého je podstatné meno *pokládka* odvodené, nemá v slovenčine význam „klásť, ukladať“, ale hodnotiť, oceňovať.“ Termín *tiahla nálož* nie je správny; namiesto neho treba používať termín *radová nálož*, resp. *pozvoľná nálož*. Ide tu o motiváciu činnosťou — čelá vln napätia sa podľa definície šíria približne vo valcovej ploche. Termín *radová nálož*, resp. *pozvoľná nálož* sa uvádza ako ekvivalent českého termínu *táhlá nálož* v Česko-slovenskom vojenskom slovníku (Praha 1975). Termín *dveraj* treba nahradiť termínom *zárubňa* (slovo *dveraj* sa hodnotí ako zastarané a zriedkavé). V termíne *dolová dokumentácia* sa adjektívum *dolová* má opraviť na *banská* (*banská dokumentácia*). Namiesto termínu *bobina* navrhujeme dvojslovné pomenovanie *lanový kotúč*, ktoré je pre slovenských používateľov priezračnejšie. Autorov normy sme upozornili na slovo *tiaž* v termínoch *interpretácie ťažových anomálií* a *mapy ťažových anomálií*. Slovo *tiaž* sa tu uvádza ako ekvivalent českého slova *tíha*. Autorov normy sme ďalej upozornili na slovo *voz* vo viacerých termínoch (*banský voz*, *vŕtací voz*, *odkrývkový voz* atď.). Doteraz bolo v banickej terminológii ustálené slovo *vozik*, lebo ide o menšie vozidlo. Na začiatku slovenského registra sa uvádza nesprávny názov *Slovenský abecedný lajstrik*. Správne má byť *Slovenský abecedný register*.

Z nedostatkov v okruhu tvorenia slov spomenieme aspoň niektoré. Vedľa nesprávneho termínu uvádzame správnu podobu: *rozhodčia vzorka paliva* — *rozhodcovská vzorka paliva*; *zdvižný vývrt* — *zdvihačí ...*; *strojné zariadenie* — *strojové ...*; *prerastlina* — *prerastlina*; *prepádina* v *poddolovanom území* — *priepadina* (*ide o miesto*) ...; *prečistná flotácia* — *prečistovacia ...*; *poletavý banský prach* — *poletujúci ...*; *ukončený porub* — lepšie *skončený*, resp. *dokončený porub*; *ničenie trhavín lúžením* — ...*lúhovaním*; *náražie* — *nárazisko*; *mlynkovanie* — *mlynčekovanie*; *meliteľnosť* — *melivosť*, resp. *melnosť*; *živičná frakcia* — *živcová ...*; *kritérium okolných tektonických javov* — *kritérium okolitých ...*; slová *cykličnosť*, *plastičnosť* treba vo viacerých termínoch opraviť na *cyklickosť*, *plastickosť* (zmienil sa o tom aj V. Mikula).

V súlahe s novšími jazykovednými výskumami odporúčame používať kratšie slovesné tvary, napr. v termíne *pásmo stlačovania základky* navrhujeme slovesné podstatné meno opraviť na *stláčanie*. V termíne *Schmidt-Neumayero* *nasadzovacie deklinatórium* treba prvú časť zloženého mena upraviť na *Schmidtovo*. Pri názvoch tohto typu obidve zložky pribierajú zodpovedajúce prípony.

V návrhu normy sme našli aj niekoľko chýb pri používaní predložiek, napr.: *prísavanie banských vetrov s povrchu* — ...*z povrchu*; *vŕtanie pre trhacie práce* — *vŕtanie na trhacie práce*; *zariadenie na úpravu materiálu pre manipuláciu* — ...*na manipuláciu*. V dvoch posledných prípadoch ide o cieľový význam, pri ktorom je základná predložka *na*. V termíne *automatizácia kompresorovej stanice na bani* odporúčame použiť namiesto predložky *na* predložku *v*. Ide tu o miestny význam „vnútri“, teda *automatizácia kompresorovej stanice v bani*, resp. *v baniach*.

Okrem uvedených lexikálnych, slovotvorných a morfológických nedostatkov je v návrhu normy — ako už upozornil aj V. Mikula — pomerne veľa pravopisných chýb. Na ilustráciu uvedieme aspoň niekoľko takýchto chybné vytlačených termínov: *dopravné žlaby* — ...*žlaby*; *zakalovanie* — *zakaľovanie*; *skúška mechanické zostavy* — ...*mechanickej...*, *sadzačka* — *sádzačka*; *rýžovanie*, *rýžovisko* — *ryžovanie*, *ryžovisko*; *zafukovacia rúrka* — *zafukovacia...*; *centrálny roznet* — *centrálny...*; *prúdy vzniknuté atmosférickými výbojmi* — ...*atmosférickými...*; *podvrtanie* — *podvrtanie*; *kôliková korunka* — *kolíková...* atď.

Veríme, že tak návrhy V. Mikulu, ako aj naše pripomienky pomôžu autorom normy odstrániť zistené nedostatky a po starostlivej korektúre sa do rúk verejnosti dostane naozaj reprezentatívna a hodnotná terminologická príručka.

E. Rísová

Knižka o slovenskej frazeológii

(Mlacek, J.: Slovenská frazeológia. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1977. 118 s.)

V recenznej poznámke chceme informovať o tejto knižke z viacerých hľadísk. O jej základnom určení, t. j. ako vysokoškolskej učebnice, o jej význame pre teóriu slovenskej frazeológie a pre zachytenie jej vývinu a napokon o tom, čo môže dať čitateľom nášho časopisu v oblasti jazykovej kultúry.

Do školskej, najmä vysokoškolskej praxe prichádza *Slovenská frazeológia* v pravý čas, lebo aj v škole sa začína venovať frazeológii primeraná pozornosť. Poznatky z oblasti frazeológie patria totiž k poznaniu národného jazyka a prispievajú k prehĺbenému poznaniu celej jazykovej stavby. V jazykových učebniciach boli doteraz o frazeológii iba veľmi stručné a neúplné poznámky a ako študijný materiál mohli slúžiť len články a štúdie uverejňované v odborných časopisoch. Učebnica *Slovenská frazeológia* bude slúžiť viacerým študijným odborom filozofických a pedagogických fakúlt, učiteľskému štúdiu slovakistiky, vysokoškolskej príprave prekladateľov a tlmočníkov a v istých zložkách aj pri štúdiu novinovedy. Tým, že autor zhŕňa a komentuje doterajšie poznatky moderného výskumu vo frazeológii a zachytáva široký okruh problematiky, ďalej že sleduje vývin výskumu slovenskej frazeológie a že zjednocuje a ušľachťuje terminologický aparát, poskytuje učebnica dobrú základnú orientáciu pri poznávaní frazeológie ako mladej jazykovednej disciplíny. Knižka spĺňa predpoklady dobrej učebnice aj tým, že v kapitolách sú zhrňujúce závery, že obsahuje zoznam literatúry, vecný register, ilustračný materiál a že sa výklad podáva jasným, zrozumiteľným spôsobom.

Význam a dosah knižky *Slovenská frazeológia* sa však nevyčerpáva tým, že je našou prvou vysokoškolskou učebnicou v oblasti frazeológie. Výskum slovenskej frazeológie, frazeologická teória ako pomerne nová, mladá jazykovedná disciplína dostáva touto cestou základ, prvé súhrnné spracovanie, ktoré jej doteraz chýbalo. Práca podáva adekvátny obraz stavu vo výskume

frazeológie u nás, o jej teoretických východiskách, o stupni jej rozvoja — aj s poukazmi na problémy, pri ktorých zatiaľ chýba základný výskum. Autor dobre pozná príslušnú literatúru, najmä sovietsku, vo svetovom meradle najbohatšiu kvantitatívne aj kvalitatívne, prijíma jej podnety, ale hodnotí ich kriticky a aplikuje uvážlivo na slovenský materiál a vždy zaujíma vlastné stanovisko aj s odôvodnením.

Akým spôsobom pristupuje autor k predmetu svojho výkladu, naznačuje rozvrhnutie do kapitol a podkapitol. Upozorňujeme na najzávažnejšie. V kapitole *Frazeológia a jej vymedzenie* rozoberá autor obsah pojmu *frazeológia* a určuje jej vzťah k iným zložkám jazyka a k ostatným jazykovedným disciplinám. Frazeológiu vymedzuje ako druhotnú, odvodenú oblasť jazyka, nadväzujúcu na lexiku, zriedkavejšie na syntax, a ako jazykovednú disciplínu pokladá frazeológiu za relatívne samostatnú zložku lexikológie. Kapitola nazvaná *Frazeologická jednotka, jej podstata a vlastnosti* je z hľadiska teórie najzávažnejšia. Keďže frazeológia je u nás disciplína, ktorá sa začala rozvíjať až v poslednom období a bez vypracovanej terminológie, autor na začiatku zhrňa doterajšie terminologické pomenovania, hodnotí ich a na základe vlastného výskumu predkladá vyhovujúci terminologický aparát ako dobré východisko pre výskum a pre možnosti a potreby ďalšej diferenciácie celej frazeologickej problematiky. Pri hľadaní osobitosti a podstaty frazeologizmu skúma autor nielen jeho vlastné príznaky a jeho vzťahy k slovu, ale sleduje aj jeho širšie systémové súvislosti. Po analýze najtypickejších i menej podstatných vlastností frazeologizmov, ako ich predstavujú niektoré frazeologické teórie, podáva autor vlastnú charakteristiku podstaty frazeologickej jednotky. Za naj všeobecnejšiu vlastnosť frazeologickej jednotky, ktorou sa odlišuje od všetkých typov voľných spojení, pokladá ustálenosť v kombinácii s obraznosťou a prenesenosťou významu a expresívnosť, teda konfiguráciu vlastností v záväznej postupnosti. Z autorovej definície frazeologickej jednotky vyplýva široké chápanie frazeológie a frazeologickej jednotky ako špecifického jazykového javu, ako jazykového prvku odlišného od iných jazykových jednotiek.

V kapitole *Triedenie frazeologických jednotiek* podáva prehľad a vývin klasifikácií z rozličných hľadísk a z rozličných teoretických východísk. Autor poukazuje na ich nedostatky, ale hodnotí aj ich prínos pre celú frazeologickú teóriu. Konštatuje, že pri súčasnom chápaní frazeológie sa už nevystačí s jedinou klasifikáciou a že pri pohľade na rozličné stránky frazeológie celkom prirodzene vzniká vždy iné triedenie. V kapitole *Varianty a aktualizácie frazeologizmov* sa autor zaoberá osobitnými prípadmi paradigmatických foriem frazeologických jednotiek. Venuje im pomerne veľkú pozornosť, lebo vychádza z názoru, že existencia rôznych druhov variantnosti frazeologizmov má dosah na celú frazeologickú teóriu. V kapitole *Z výskumu slovenskej frazeológie* autor orientačne informuje, ako sa chápe frazeológia v slovenskej jazykovede, čo sa dosiaholo v teórii a slovníkovom spracúvaní slovenskej frazeológie.

Pre oblasť jazykovej kultúry má knižka *Slovenská frazeológia* význam už preto, že predstavuje sústredený zdroj poučenia o slovenskej frazeológii, tejto veľmi osobitnej, dôležitej a štylisticky účinnej zložke nášho spisovného jazyka. Záujemca nájde v knižke poučenie napr. o sémantických vzťahoch

medzi frazeologizmami, ako je viacvýznamovosť, homonymia, synonymia a antonymia, v kapitole *Frazeologická jednotka a slovo* nájde výklad o kľúčových, oporných slovách, teda o významovom centre frazeologizmov a faktatívných zložkách frazeologických jednotiek. Upozorňujeme na kapitolu o variantoch a aktualizácii frazeologizmov, o jej vhodnosti a nevhodnosti, najmä na záver, že variantnosť a aktualizácia síce rozmnožujú možnosti uplatnenia frazeológie, ale že majú aj isté hranice, obmedzenia, ktoré treba rešpektovať z hľadiska sémantiky a normy spisovného jazyka (týka sa to najmä využívania frazeologizmov v publicistike). Z hľadiska jazykovej kultúry bude pre širší okruh používateľov poučná aj kapitola, v ktorej sa hovorí o rozdelení frazeologizmov podľa vzťahu k spisovnému jazyku, o zásadách, podľa ktorých sa hodnotí ich spisovnosť (zdôrazňuje sa významové hľadisko, komunikatívna zreteľnosť).

Záverom možno konštatovať, že publikácia *Slovenská frazeológia* je dobrou vysokoškolskou učebnicou, je našim prvým súhrnom poznatkov o frazeológii, chýbajúcim článkom pri komplexnom pohľade na našu lexiku a že je vitálnym prínosom aj v oblasti jazykovej kultúry.

E. Smiešková

SPYTOVALI STE SA

Poproduktívny a postproduktívny. — M. S. z Bratislavy píše, že v odbornej literatúre, ktorá sa týka tvorby architektonického prostredia starých ľudí, sa stretá s dvoma výrazmi na pomenovanie veku, v ktorom ľudia už nie sú v aktívnom pracovnom procese: *ľudia v poproduktívnom veku svojho života* alebo *ľudia v postproduktívnom veku svojho života*. Spytuje sa, ktorý z uvedených výrazov je správny a súci na používanie v odbornom vyjadrovaní.

Zastavíme sa najprv pri podobe *postproduktívny*. V spisovnej slovenčine sa vyskytuje niekoľko slov (podstatných mien, napr. *postpozícia*, *postlúdiu*, prídavných mien, napr. *postembryonálny*, *postoperačný*, prísloviak, napr. *postembryonálne*, a sloviak, napr. *postdatovať*) utvorených pomocou internacionálnej predpony *post-* majúcej význam, ktorý zodpovedá domácej prípone *po-* (napr. v slovách *poreformačný*, *pojebruárový*, *povojnový*). No už z výpočtu, ktorý sme tu uviedli (opierali sme sa pritom o Slovník slovenského jazyka III. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1963. 912 s.), je zjavné, že ide o úzko odborné výrazy, vyskytujúce sa len v reči odborníkov a zrozumiteľné iba malému okruhu ľudí. Keďže zrozumiteľnosť výrazov s internacionálnou predponou *post-* je malá, neodporúčali by sme uprednostňovať ani podobu *postproduktívny* pre podobu *poproduktívny*.

V porovnaní s podobou *postproduktívny* podoba *poproduktívny* je zrozumiteľnejšia a väčšmi zodpovedá slovtvorným postupom zaužívaným v spisovnej slovenčine, preto jej dávame prednosť. Tak ako prídavné meno *poproduktívny* sa v spisovnej slovenčine tvorí veľa ďalších prídavných mien, napr. *poromantický*, *pobielohorský*, *pojfrontový*, *posmrtný*, *pochripkový*, *poimpresionistický*, *poskúškový*, *popolnočný*, *poobedňajší*, *popoludňajší*, *povianočný*, *poin-*

fekcčný. Tieto prídavné mená majú význam „nasledujúci po tom časovom úseku alebo bode, ktorý sa pomenúva v základe“, čiže napr. prídavné meno *poromantický* má význam „nasledujúci po období romantizmu“, prídavné meno *popolnočný* zasa význam „nasledujúci po polnoci“. Ide tu teda o časový význam; význam protikladný s významom prídavných mien tvorených predponou *po-* majú prídavné mená tvorené predponou *pred-*, napr. *predvianočný*, *predpoludňajší*, *predchrípkový*, *predsmrtný*, *predromantický*, *predfebruárový*; ich význam možno vystihnúť opisom „vyskytujúci sa pred časovým úsekom alebo bodom, ktorý sa pomenúva v základe“.

Opis významu prídavných mien s predponou *po-* by síce mohol naznačovať, že za východisko pri ich tvorení treba pokladať spojenie predložky *po* + podstatné meno v 6. páde (*poprevratový* < *po prevrat-e* + *ový*), ale pestrosť prípon pri tomto type prídavných mien (*po-vojn-ový*, *po-mníchovský*, *po-romant-ický*, *po-smrť-ný*, *po-poludň-ajší*) ukazuje, že slovotvorným východiskom sú tu prídavné mená a k nim sa pridáva predpona *po-*, dodávajúca týmto prídavným menám spomínaný časový význam. (Taktó vykladá tvorenie prídavných mien podobného typu i J. Horecký v Slovenskej lexicológii I. Tvorenie slov. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971, s. 189.)

Prídavné meno *poproduktívny* je teda utvorené z prídavného mena *produktívny* predponou *po-* a má význam nasledujúci po období produktivity, resp. po produktívnom veku“. Je utvorené podľa živého slovotvorného typu a je významovo priesačné a zrozumiteľné, takže ho v uvedenom význame možno používať všade tam, kde je to potrebné.

J. Kačala

Ťažiteľ. — Vo vyhláske Ministerstva lesného a vodného hospodárstva SSR, ktorou sa určujú povinnosti správcov vodných tokov, sa použilo podstatné meno *ťažiteľ* v takejto súvislosti: *Správca vodného toku umožní ťažiteľovi ťažbu riečného materiálu v rozsahu povolenia*. Podstatným menom *ťažiteľ* sa tu pomenúva osoba (alebo organizácia), ktorá ťaží riečny materiál, teda piesok, štrk a pod. Keďže podstatné meno *ťažiteľ* neuvádza ani Slovník slovenského jazyka, ani iná normatívna príručka, vynára sa otázka, či je utvorené správne a či je vôbec v slovenčine potrebné.

Slovník slovenského jazyka IV [s. 498] uvádza podstatné meno *ťažbár* s významom „kto ťaží uhlie, rudu a pod., odborný pracovník v ťažbe“ a hodnotí ho ako hovorové slovo. Okrem toho uvádza aj podstatné meno *ťažiar* s významom „majiteľ bankských podielov banskej spoločnosti v kapitalistických štátoch“. Banický terminologický slovník (Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1965, s. 132) termín *ťažiar* definuje takto: „majiteľ bankských podielov [kuksov] banskej spoločnosti staršieho typu [ťažiarstva]“. Ukazuje sa teda, že názov *ťažiar*, keďže je významovo využitý ináč, nie je vhodný na pomenovanie osoby (organizácie), ktorá čosi ťaží. To isté možno konštatovať aj o názve *ťažbár*. Názov *ťažbár* (ako to naznačuje aj Slovník slovenského jazyka, tým že ho vykladá slovami „odborný pracovník v ťažbe“) totiž už vlastne pomenúva profesiu a okrem toho sa ešte hodnotí ako hovorové slovo. V citovanej vyhláske však bolo treba pomenovať osobu (príp.

aj organizáciu), ktorá sa ťažbou riečneho materiálu nemusí zaoberať profesionálne. A na pomenovanie takej osoby (organizácie) je práve vhodné podstatné meno *ťažiteľ*, ktoré je utvorené príponou *-teľ* od nedokonavého slovesa *ťažiť*. Podobne sú utvorené aj názvy osôb ako *krotiteľ*, *pisateľ*, *dodávateľ*, *učiteľ*, *prijímateľ*, *vyšetrovateľ* atď. Slovtvorný typ slovesný základ + prípona *-teľ*, ktorým sa tvoria názvy osôb vykonávajúcich nejakú činnosť, v minulosti bol, ale aj v súčasnosti je veľmi produktívny (pozri o tom J. Horecký, Slovenská lexikológia I. Tvorenie slov. Bratislava, SPN 1971, s. 82).

Našu úvahu o slove *ťažiteľ* môžeme zhrnúť konštatovaním, že je to dobre utvorené slovo s významom „kto niečo ťaží“.

M. Považaj

Kranka. — Z Výskumného ústavu včelárskeho v Liptovskom Hrádku sa nás spytujú, aká podoba slova je správna: *kranka*, či *kraňka*? Ide o slovo širšiemu okruhu používateľov jazyka istotne menej známe. Poznajú ho azda iba včelári, lebo sa ním pomenúva jedno z včelích plemien (*Apis mellifica carnica*), ktoré má svoj pôvod v alpskej oblasti, presnejšie v západnej časti dnešného Slovenska.

Bude dobre, keď pri uvažovaní o podobách *kranka* a *kraňka* vyjdeme z toho, že v spomenutej oblasti je mesto *Kranj*. V pomenovaní tohto mesta je koncová skupina *-nj* vývinovo analogická v takejto pozícii slovenskému *-ň*. V tomto zmysle by ako typ k slovinskému *Kranj* boli analogické napr. slovenské miestne mená *Gáň*, *Hraň*, *Radvaň*. Je známe, že ak od pomenovaní tohto typu v slovenčine odvodzujeme ďalšie slová (prídavné mená, obyvateľské názvy), mení sa koncové *-ň* na *-n*: *Gáň* — *gánsky*, *Hraň* — *hranský*, *Radvaň* — *radvanský* — *Radvanka*.

Po tom, čo sme uviedli, vychádza teda jednoznačne, že aj odvodeniny od pomenovania *Kranj* — pretože, ako sme povedali, je v ňom koncová skupina spoluhlások *-nj* analogická slovenskému *-ň* — budú s tvrdým *-n*: *Kranský*, *Kransko* (pomenovanie *Kransko* sa vzťahuje na obdobie Rakúsko-Uhorska; kraj, ktorý sa tak volal, patrilo do r. 1918 k Rakúsku). Tvrdé *-n* je teda náležité aj v pomenovaní *kranka* (nie „*kraňka*“).

Napokon poznamenávame, že pomenovania typu *kranka* nie sú v našej reči zriedkavé. Také sú napr. *leghornka* (plemeno sliepok podľa názvu Leghorn — tak sa v angličtine volá talianske mesto Livorno), *simentálka* (hovorové pomenovanie plemena kráv podľa údolia rieky Simme vo Švajčiarsku).

M. Urbančok

Generálkovať. — Ing. S. M. z Bratislavy sa spytuje: „V odborných a najmä technických kruhoch sa v ostatnom čase začína udomáčňovať sloveso *generálkovať*, napr. *generálkovať motorové vozidlo*, *generálkovať stavebný objekt*, *generálkovať strojové zariadenie*. Je sloveso *generálkovať* spisovné?“

Sloveso *generálkovať* je utvorené od podstatného mena *generálka* príponou *-ovať*. Tento slovtvorný typ je dosť produktívny. Rovnako sú utvorené

napr. slovesá *plánovať*, *modelovať*, *kontrolovať*. Všetky tieto slovesá majú význam „robiť, vykonávať to, čo sa vyjadruje východiskovým podstatným menom“, teda „robiť plány, robiť modely, vykonávať kontrolu“. Analogicky sloveso *generálkovať* v spojeniach citovaných na začiatku značí „robiť, vykonávať generálnu opravu“.

Hoci je sloveso *generálkovať* utvorené podľa bežného a produktívneho slovotvorného typu, predsa pôsobí veľmi príznakovito. Príčina je v tom, že ani východiskové slovo *generálka* nie je neutrálne. Podstatné meno *generálka* vo význame „generálna oprava niečoho, napr. motorového vozidla“ hodnotí Slovník slovenského jazyka ako hovorové. Ako hovorové označuje ho aj vo význame „generálna mapa“. Vo význame „hlavná skúška divadelnej hry, baletu alebo koncertu pred premiérou“ sa v tomto slovníku podstatné meno *generálka* hodnotí ako výraz z divadelného slangu.

Aj keď v súčasnosti všeobecne a pri technickom vyjadrovaní osobitne badať úsilie po úspornom a stručnom vyjadrovaní, po univerbizácii, predsa nie všetky slová vzniknuté univerbizáciou — spôsobom, pri ktorom sa z dvojslovných alebo viacslovných pomenovaní tvorí jednoslovné pomenovanie — možno pokladať za neutrálne. V odbornom vyjadrovaní sú napr. v ostatnom čase dosť frekventované aj slovesá *dozorovať* a *náborovať* (písal o nich v rubrike Večerníka Slovenčina na každý deň M. Považaj 21. 1. 1977), bežne sa používa sloveso *pripomienkovať*, no z trojice týchto slovies iba sloveso *pripomienkovať* preniklo do spisovného jazyka. Vzniklo z podstatného mena *pripomenka* príponou *-ovať*, aby pomohlo zreteľne odlišiť pripomienkovanie — t. j. činnosť, v rámci ktorej sa k istým situáciám alebo činnostiam podávajú pripomienky, upozornenia, kritické poznámky, doplnky a pod., od pripomínania, ktoré značí oživovanie v pamäti, pripamätávanie. Slovesá *náborovať*, *dozorovať* nie sú spisovné, ale sa pokladajú za prostriedky tzv. profesionálneho slangu, lebo vlastne už slovesá, od ktorých sú podstatné mená *nábor* a *dozor* odvodené, vyjadrujú to isté, čo sa má vyjadriť slovesami *náborovať* a *dozorovať*.

Sloveso *generálkovať* takisto patrí iba do profesionálneho slangu, lebo jeho základ — *generálka* — nie je, ako sme už spomenuli, neutrálny. Tak ako sa namiesto slovies *dozorovať*, *náborovať* odporúča spojenie *vykonávať*, *robiť nábor*, *dozor*, aj namiesto slovesa *generálkovať* v štylisticky neutrálnych prejavoch radíme používať spojenie *vykonávať generálnu opravu*. Kým teda motoristi medzi sebou môžu hovoriť o generálkovaní motorového vozidla, stavbári o generálkovaní stavebných objektov, údržbári o generálkovaní strojového zariadenia, v písomnom styku a v oficiálnych prejavoch treba používať neutrálne vyjadrenie — *robiť*, prípadne *vykonávať generálnu opravu motorového vozidla*, *stavebných objektov* alebo *strojového zariadenia*.

E. RISOVÁ

Aquaplaning, či akvaplening? — P. T. z Bratislavy: „Medzi motoristami sa od istého času rozšíril termín *aquaplaning* na pomenovanie javu, keď sa kolesá automobilu kĺžu po mokrej vozovke ako vodné lyže, lebo pneumatiky strácajú kontakt s povrchom cesty. Zaujímalo by ma pôvod tohto termínu a to, v akej pravopisnej podobe sa má v slovenčine používať.“

Termín *aquaplaning* prenikol k nám z angličtiny. Je to zložené slovo, ktorého prvá časť *aqua-* je latinského pôvodu (lat. *aqua* = voda), kým druhá časť *-planing* má v tomto prípade význam „kĺzanie“ (pozri Anglicko-slovenský technický prekladový slovník, Bratislava, Alfa 1975, s. 919). Termín *aquaplaning* by sa teda v slovenčine mohol nahradiť spojením *kĺzanie po vode* (*na vode*). Pravda, výhoda jednoslovného termínu je nepopierateľná, preto motoristi radšej používajú prevzatý termín *aquaplaning*. Keďže sa jeho používanie postupne rozširuje, nestojí nič v ceste tomu, aby sa prispôbil slovenskej pravopisnej sústave. V spisovnej slovenčine jestvuje totiž viacej prevzatých slov, v ktorých prvej časti je zložka latinského pôvodu *aqua-*, graficky zaznačovaná ako *akva-*, napr.: *akvabaletka* (= baletka tancujúca vo vode alebo nad vodou), *akvadukt* (= kanálový most; mostová stavba, ktorou sa v otvorenom kanáli alebo v potrubí vedie voda), *akvajón* (= mechanicko-akustický prístroj na skúšanie tesnosti vodovodného potrubia), *akvarel* (= obraz maľovaný vodovými farbami), *akvárium* (= umelá vodná nádrž na chov vodných živočíchov), *akvatórium* (= vodný priestor v hraniciach jedného prístavu; príklady sme vybrali zo Slovníka cudzích slov od S. Šalinga, M. Šalingovej, O. Petra, 1. vyd., Bratislava, SPN 1965). So zreteľom na to možno teda prvú časť termínu *aquaplaning* graficky zaznačovať ako *akva-*. Aby sa zachovala korešpondencia s výslovnosťou termínu *aquaplaning* v angličtine, treba druhú časť graficky zaznačovať ako *plening*. Tak dostaneme pravopisnú podobu *akvaplening*, ktorá korešponduje s inými adaptovanými termínmi prevzatými z angličtiny, napr. *karavaning*, *dispečing*, *forčeking*, *dribling*.

Na záver: Z angličtiny prevzatý termín *aquaplaning* s významom „kĺzanie po vode“, ktorý je známy medzi motoristami, odporúčame v slovenčine používať v upravenej pravopisnej podobe *akvaplening*.

M. Považaj

Popka — popovka. — Čitateľ J. S. z Bardejova nás upozornil, že v 4. čísle nášho časopisu (1978) zistil dvojaký spôsob tvorenia ženskej podoby k slovu *pop* prechyľovaním. V článku G. Horáka o jazykovej stránke románu Zhozeniská od E. Dzvonička (s. 81) je podoba *popka*, v poznámkach K. Palkoviča k jednému prekladu z bulharčiny (s. 91) je podoba *popovka*. Náš čitateľ nás ešte upozornil, že na východnom Slovensku sa na pomenovanie popovej ženy používa slovo *popađa* a slovo *popka* má tam význam „bábika“.

Najskôr k slovám *popađa* a *popka*. Slovo *popađa* je naozaj bežné vo východoslovenskej nárečovej oblasti. Pôvod má v ruštine. Z hľadiska spisovnej slovenčiny ho hodnotíme ako nárečové. Rovnako hodnotíme aj slovo *popka* vo význame bábika.

Slovenský slovník z literatúry aj nárečí od M. Kálala zaznačuje vo význame „popova žena“ slovo *popaňa*. Odvoláva sa na Zátureckého. Ten vo svojich Slovenských prísloviach a porekadiách (IX, 52) uvádza príslovie *Komu pop a komu popaňa*. Udáva sa, že sa zaznačilo v Šariši. Ide tu podľa všetkého (podľa informácie pracovníka Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV, dialektológa F. Buffu) o chybný zápis, lebo v Šariši — ako aj inde na východnom Slovensku — sa popova žena pomenúva slovom *popađa*.

Obidve prechýlené podoby *popka* a *popovka* pokladáme v spisovnej slovenčine za náležité. Podoba *popka* je utvorená zvyčajným spôsobom (tak ako napr. *richtárka*, *horárka*, *jarárka*). Podoba *popovka* je odvodená tou istou príponou *-ka*, ale od základu rozšíreného príponou *-ov-*. Analogicky sa od slova *pop* odvodzujú aj prídavné mená: *popský* i *popovský*. Obidve prídavné mená sa uvádzajú v Slovníku slovenského jazyka aj v Pravidlách slovenského pravopisu. Slovník slovenského jazyka zaznačuje aj podobu *popovka* (podobu *popka* nezaznačuje).

Podoby *popka* a *popovka* vo význame „popova žena“ patria v spisovnej reči do vrstvy hovorových prostriedkov.

M. Urbančok

NAPÍSAĽI STE NÁM

In vino veritas

V každodennom živote niekedy používame originálne latinské slová, resp. slovné spojenia (napr. *de facto*, *pro forma*, *summa summarum*, *implicitite*), ale častejšie slová latinského či gréckeho pôvodu, ktoré sa už prispôbili slovenskému pravopisu (napr. *diskusia*, *obezita*). Ak chceme použiť tieto slová, musíme tak urobiť na vhodnom mieste a okrem toho ich musíme vedieť nielen správne vysloviť, ale aj napísať. Chceme upozorniť na jednu nepresnosť v použití častého latinského citátu.

V košickej Mestskej vinárni majú už niekoľko rokov svietiacu sklenú tabuľu a na nej reklamný nápis *In vino veritas* [dôležitý je tu dĺžeň nad *i* v slove *vino*]. Väčšina ľudí iste pozná toto staré latinské príslovie, ktoré je doslovným prekladom starého gréckeho príslovia, a vie, že v preklade znamená „Vo víne je pravda“. Je v latinskom citáte domáca podoba *vino* náležitá?

Príslovie *In vino veritas* je latinské a slovo *vino* je tvar 6. pádu jednotného čísla latinského substantíva *vinum*, čo znamená *vino*. Zdomácnené slovo *vino* svojím pôvodom súvisí s latinským slovom *vinum*, pričom aj v latinčine je prvá slabika slova dlhá, ale na rozdiel od slovenčiny sa dĺžka slova označuje vodorovnou čiarou. Bežne sa to robí iba v učebniciach a slovníkoch latinčiny, ale keby sme predsa chceli označiť dĺžky v tomto slove, muselo by to vyzeráť takto: *vinō*. Dĺžňom používaným v slovenskej grafickej sústave zmenilo sa latinské slovo v 6. páde jednotného čísla na slovenské slovo v 1. páde jednotného čísla, t. j. na *vino*. Predložka *in* a slovo *veritas* zostali latinské, *vino* je slovenské. Malá čiaračka, dĺžeň nad *i*, tak zapríčinila, že veta je zmiešaninou dvoch jazykov. Preto je potrebné odstrániť dĺžeň nad *i* v slove *vino*, aby znenie latinského príslovia *In vino veritas* bolo bez chýb. Jazyková kultúra sa totiž dotýka aj nápisov v iných jazykoch.

F. Šimon

Popka — popovka. M. Urbančok 191

Napísali ste nám

In vino veritas. F. Šimon 192

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Ročník 12, 1978, č. 5. VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Hlavný redaktor PhDr. Ján Kačala, CSc. Grafická úprava Oto Takáč. Technická redaktorka Marta Paráková. Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 30,—, jednotlivé čísla Kčs 3,—. Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky vrátane do zahraničia a predplatné prijíma PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, 884 19 Bratislava, Gottwaldovo nám. 6/VII. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Vytlačili TSNP, závod Ružomberok v máji 1978. Povolené výmerom SÚTI 7/11.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Czechoslovakia, Distributed in West Germany and West Berlin by KUBON UND SAGNER, D-8000 München 34, Postfach 68, Bundesrepublik Deutschland. For all other countries, distributions rights are held by JOHN BENJAMINS, N. V., Periodical Trade, Amsteldijk 44, Amsterdam, Netherlands.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1978

Cena Kčs 3,—